

РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ ROZBUDOVA DERZHAVY

БЮЛЕТЕНЬ ЗАРЕВА

З М І С Т:

З ПРАЦЬ КОМІСІЙ:

	ст.
Марко Антонович: Історіософія Юліяна Вассіяна	2
С. Ю. Процюк: Нафтова промисловість України	11
В. Михальчук: Короткий нарис до студій Червоної Армії (продовження)	31

ДИСКУСІЯ:

Михайло Ждан: До дискусії з приводу статті О. Горбача "З перспективи 700 років"	39
--	----

ОГЛЯДИ Й РЕЦЕНЗІЇ:

В. Мартинець: Порівняльна Студія — М. П.	46
Роман Якимчук: Україна в міжнародньому праві — Б. В.	47

К Л І В Л Е Н Д

РІК VI.

ВЕСНА, 1954

Ч. 1 (12)

РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ

ВИХОДИТЬ 4 РАЗИ НА РІК

ВИДАЄ ПРОВІД ЗАРЕВА

Редагує Колегія в складі: д-р Марко Антонович, Богдан Боцюрків,
д-р Богдан Винар, Любомир Винар, інж. Аркадій Жуковський,
Осип Зінкевич, Микола Плав'юк.

Листування в редакційних справах скеровувати на адресу:

Bohdan Wynar, 2725 Queen Ave., Cleveland 13, Ohio, U.S.A.

В адміністраційних справах звертатися на адресу:

M. Kozij, 229 Machray Ave., Ste. 24, Winnipeg, Man., Canada.

Представництва "Розбудови Держави":

Австралія: д-р К. Білінський, 32 Anderson St., N. Richmond, E. Melbourne,
Victoria.

Австрія: Дм. Павлишин, Innsbruck, Dorf. 7.

Англія: В. Хомяк, 123 Notting Hill Gate, London W 11.

Аргентина: Ю. Липка, c. Talcahuano 847, Buenos Aires.

Бельгія: І. Ткаченко, 9, rue des Brasseurs, Louvain.

Бразилія: Т. Грегорчак, Caixa Postal 1340, Curitiba, Parana.

США: Д. Мілько, 1429 E. 52 St., Cleveland, Ohio.

Італія: д-р В. Федорончук, Roma, Via Nemorenze 100.

Німеччина: П. Дорожинський, Muenchen 13, Agnesstr. 49/0 r.

Франція: А. Жуковський, 69, rue Cardinal Lemoine, Paris 5 - e.

Передплата на рік \$1.75.

Ціна цього числа — 50 центів.

diasporiana.org.ua

Провід ОУАТНС ЗАРЕВО й редакція Розбудови Держави діляться сумною вісткою, що дня 7-го травня, 1954 р. на 73-ому році життя помер у Мюнхені відомий український письменник, літературознавець і журналіст

Д - Р О С Т А П Г Р И Ц А Й

Покійний був великим приятелем, дорадником і духовим батьком ОУАТНС ЗАРЕВО та неоцінимим співробітником журналу Розбудова Держави. З його смертю ціле українське суспільство втратило зразкового громадянина й довголітнього передового працівника на літературному полі.

Нехай чужа земля йому буде пером!

Провід
ОУАТНС ЗАРЕВО Редакція
РОЗБУДОВИ ДЕРЖАВИ.

З ПРАЦЬ КОМІСІИ:

Марко Антонович:

Історіософія Юліяна Вассіяна

(Спроба характеристики)

Вступ.

Дня 3. жовтня 1953 року скінчив свій життєвий шлях сл. пам. др. Юліян Вассіян, довголітній діяч українського суспільно-громадського й політичного життя. Його ім'я нерозривно зв'язане з українським націоналістичним рухом, що його передовим діячем він був поперх 30-ти років і для якого віддав усі свої сили й своє глибоке та багате знання.

Але поза тим Україна загубила в ньому безумовно одного із кращих своїх мислителів, що сміло зможе стати поруч із передовими нашими мислителями всіх епох. Щоправда пройде ще немало часу, поки українська нація його як такого зрозуміє і належно оцінить.

За сучасних умов ця оцінка натрапляє на поважні труднощі. Передовсім небагато в нас фахівців, що могли б його вклад у філософічну скарбницю нашого народу відповідно простудіювати й оцінити. І наш скромний початок в лиш недосконалою спробою в напрямку розуміння і зваження одної із ділянок, у якій він лишив цілий ряд глибоких думок, але вона не може вичерпати навіть цієї ділянки. На це складається цілий ряд причин.

Дуже сконденсована й насичена думками й образами мова примушує для кращого розуміння сказаного подавати до поодиноких речень сл. пам. Ю. Вассіяна часом довгі коментарі, на що ми не маємо змоги. Брак філософічно виробленої мови примушував покійного мислителя вживати часто чужих слів або новотворів, що подекуди утруднюють розуміння тексту. До цього треба додати, що лиш незначна частина його творів досі видрукована, більшість знаходиться в рукописах а навіть із надрукованої спадщини порівнюючи мала частина доступна за сучасних умов.

Творча людина — основний первень історії.

Мало є мислителів із таким до кінця продуманим і викінченим світоглядом як Юліян Вассіян. Його дослідницький дух вглиблювався сливе в усі ділянки філософії й створив у рідкій гармонії розуму, чуття й зміслів струнку будову свого світогляду.

Тому в досліді над його історіософічними поглядами часто прийдеться сягати й у інші сфери, бо ж ми свідомі того, що вириваємо з його духової скарбниці-будови одну органічно з цілістю пов'язану ділянку: а це річ невдячна, нелегка й дуже відповідальна.

З людської особи-індивідуума треба починати всі досліді, бо “це одночасно основний факт і головна проблема історії”¹⁾. Людська одиниця є “погонною силою та рішачим чинником всякого здійснення”²⁾. Але людина не самітня. Вона завжди поставлена в якусь спільноту, що в ній вона діє, виступає, проявляє себе в двох різних площинах: як предмет поміж багатьма іншими, коли розходиться про його існування, з якого випливає цілий ряд об'єктивних апріорних даних — та як підмет. “Через творчий чин стає (індивідуум) свідомий своєї духової істоти та моральної гідності”. Але тут же підкреслює Ю. Вассіян, що “цей момент самосвідомої індивідуальності не полягає у відчутті... окремішності, чи в означенні” відмінностей супроти інших”³⁾.

Тут ми дійшли до центрального й підставового твердження Юліяна Вассіяна повторюваного ним у різних відмінах і контекстах багато разів: активне розуміння історичного процесу, що його формує воля особистости. Різні терміни вживає тут мислитель: “змаг за долю”, героїчне творення *єдиної казки*⁴⁾, *свобідний вислів живої душі, закоханої в саму чинність виявити себе*⁵⁾, *духове зусилля, душевна творча снага, моральна самосвідомість... етичний активізм у щоденній практиці існування*⁶⁾ чи коли він говорить про *суверенну поставу внутрішньої людини, що має тільки один можливий спосіб потвердитися — через такий вияв себе, який будує і творить*⁷⁾. До цих цитат можна було б додати цілий ряд інших, але вони лиш підтвердять чи зілюструють новими варіантами висказане Ю. Вассіяном переконання про те, що історію творить свідомо свого я одиниця, бо універсальною засадою людської історії є “мораль побідного чину”⁸⁾.

Власне для мислителя свідомість і творчість є нерозлучно пов'язані в одну цілість; одна зумовляє другу.

1) Ю. Вассіян: Розбудова Нації 1929 ч. 3-4 стор. 74.

2) там же стор. 75.

3) там же стор. 74.

4) Самостійна Україна 1951 ч. 4 стор. 6 (підкреслення, як і скрізь у цитатах Ю. Вассіяна).

5) Самостійна Україна 1951 ч. 7 стор. 3

6) Самостійна Україна 1952 ч. 7 стор. 2-3

7) Самостійна Україна 1952 ч. 4-5 стор. 6.

8) Розбудова Нації 1928 ч. 2 стор. 33

Людина й спільнота.

Було б хибним одначе в цій активності добачувати асуспільні чи аморальні певрні. Саме для Ю. Вассіяна є характерною повна упорядкованість і визначення місця для історіотворчих первнів і ними творених чи унапрямлюваних процесів.

З досвіду історичного розвитку випливають певні ясні засади, що творять спільне добро всіх культурнотворчих людських суспільств. Ними є самосвідомість одиниці, соціяльна свідомість, що сенс індивідуального розвитку остаточно ясний, якщо одиниця проявляється світобудуючо. Перша стверджує природний факт, з якого виводиться право одиниці; на основі другої одиниця відкриває умови перебування в найближчому оточенні; третя означає здійснення одиниці на ґрунті цього оточення... Тільки в цьому останньому періоді одиниця остаточно усвідомлює собі своє етичне значення та осягає найбільшого внутрішнього зв'язку зо світом. В першій стадії одиниця ще неуспільна; в другій вона вже в суспільстві, в третій — підноситься вона понад неї⁹⁾.

“...Духова індивідуальність... це самостійна сила, що в боротьбі за рацію індивідуального чину не тільки здобуває в збірній гуці людей становище рівнорядне, але й видвигається понад неї та витискає на оточенні, немов на податливій вже матерії, знак своєї духовости.” Це можливе лиш тоді, коли одиниця своїми високими якостями зуміє творчо впливати на середовище, порушувати його духові основи та збудити бажання його душі до скріплення в духовій громаді. З рації своєї творчої ролі підноситься одиниця понад рівень суспільної пересічної психології. Цим вона зміняє своє положення як складового члена, переходячи в ролю представника, речника. Вона починає ділати рішачо і зобов'язуючо. Лиш таким шляхом можливий духовий ріст, а його наслідком є гієрархічна будова якостей. Цим Вассіян засуджує думки про рівність маси, однородність руху й якісну статистику, ставлячи замість того як етичний принцип спільноти духову різнородність, гармонію творчих зусиль, індивідуальну динаміку.

Процес росту відбувається не в формі асоціації чи агрегації частин, але як поява нової синтези, що, будучи окремою якістю, є чимсь більшим від суми зложених частин і тільки тому може виявити дійсний вплив на оточення та формувати його.¹⁰⁾

⁹⁾Розбудова Нації 1928 ч. 2 стор. 35-36

¹⁰⁾Розбудова Нації 1929 ч. 3-4 стор. 74-75.

Однаке це піднесення, цей ріст не відбувався ні шляхом анархії, що є взагалі запереченням, ані невмісною боротьбою за владу, що її Ю. Вассіян відсуджує гостро, ще й у по-смертно видрукуваній статті.¹¹⁾

Ю. Вассіян висуває засаду суспільного інтегралізму, що висловлює в його концепції "безпосередню й активну причасність одиниці в складі організованої громади без огляду на рід, обсяг та видайність виконуваної функції. З другого боку з ролі одиниці в суспільстві випливає засада індивідуального максималізму, згідно з якою одиниця стремить до найповнішого самовиявлення на ґрунті збірного життя, на основі своєї вищої духової якості. На перехресті обох цих засад родиться уся проблематика та властива динаміка історично-суспільного процесу.¹²⁾

Для ясности Ю. Вассіян підкреслює різниці між цією концепцією та колективізмом з одного боку, що устійнює абсолютною засадою цілість, якій вповні підпорядковує одиницю, як об'єкт та з другого боку з індивідуалізмом (Штірнерівського покрою), що освячує культ одиниці як нібито остаточно закінченої досконалости та санкціонує її самоволю. За Ю. Вассіяном в основі суспільства стоїть індивідуальна свідомість як підмет чинного відношення до оточення. Для цієї засади він пропонував означення: індивідуальний універсалізм і пояснює його в дальшому таким реченням: "власним тільки зусиллям здійснює чоловік свій щораз вищий духовий ріт, який не може відбуватися без впливу на оточення".¹³⁾

Одиниця, як ми вже бачили, згідно з поглядами Ю. Вассіяна закорінена а рїогї в спільноті. Цю спільноту він розглядає в двох площинах: рід і нація. Однаке рід у розумінні Ю. Вассіяна це не так кровний зв'язок, як духовий, метафізичний. Рід і нація — це поняття нерозлучно зв'язані. Родове розумінн нації, як ми це бачимо й у О. Ольжича, характерне для українського націоналізму й у цьому ми основно різнимося від державного розуміння нації західного світу (французів і англо-саксів) та расового німців. У протилежність до кровного расизму Ю. Вассіян часом говорить про духову расу, розуміючи під цим згоду думки й буття, життя і духа, що "досягнула плястичної наглядности живої ідеї. Ідея сталася як би природою, закономірність дій дістала вираз внутрішньої свободи, світ думок поглибився до корнів і пройнявся чаром буття та красою творчої органічності..."¹⁴⁾.

11) Самостійна Україна 1953 ч. 11-12 стор. 5.

12) Розбудова Нації 1929 ч. 3-4 стор. 76.

13) там же

14) Самостійна Україна 1951 ч. 3 стор. 9.

До соціології, науки створеної позитивістом Контом, має Ю. Вассіян свої поважні критичні зауваження. Вона занадто поверхово-описова й здібна виявити заледви лиш звержні сфери людських взаємин. Повний взаємозв'язок поміж людьми лишається нею невиявлений. "На ділі ж виступає чоловік у своїх взаєминах з живим оточенням як неподільна духовна цілість, тому соціологія, орієнтована на механіку зовнішніх відносин, постійно рухливих і змінних, може бути тільки наукою про відносини, а не про людей у повноті їх природи. З цієї причини не достає їй також підстав, потрібних для того, щоб бути наукою про сталі закони, чи норми, тому її основна... роля — описово-стверджуюча."¹⁵⁾

Ще найбільш науково оправдано була б національна соціологія ("найбільш вдалим, систематичним відтворенням суспільного духа в історичній формі його органічної тяглості"), бо ж найінтенсивнішу соціальність виказує чоловік там, де маємо до діла з єдністю духової національної дійсності.¹⁶⁾

Очевидно Ю. Вассіян визнає органічність нації та не раз підкреслює, що нація це найвищий тип людської спільноти.¹⁷⁾ Цієї теми не раз торкається у своїх працях й уживає різних виразів, образів, порівнянь. Але було б хибним ставити повний знак рівняння між ним і без сумніву улюбленим ним філософом Освальдом Шпенглером.¹⁸⁾ У Шпенглера культури зростали, дозрівали й зникали немов рослини. Ю. Вассіян дещо обережніший: "Подібність... розвитку з ростом організмів... умовна та не повинна дотримуватись у кожному випадку буквальної наподоби", бо це вже був би детермінізм, що його ясна річ Ю. Вассіян не визнає. "Будова й стан фактів зобов'язують безумовно й їхньої дійсності не вдається насилувати якостями ніякої ідеї."¹⁹⁾

"Національність — це найглибша, найзагальніша й найтривікіша підстава людської соціальності...²⁰⁾ Свою національність відчуває людська одиниця підметово... в порядку інтуїтивно-органічної, самовільної кінечности, а

¹⁵⁾ Розбудова Нації 1929 ч. 3-4 стор. 68.

¹⁶⁾ там же.

¹⁷⁾ Зпоміж численних цитат вибираємо одну: "Зайво пригадувати, що характер найпотужніших життєвих форм історії з природи національний, тобто формувався з коріння їхньої родової індивідуальности в спосіб підтверджуючий і зберігаючий її в ролі постійного панівного чинника". Самостійна Україна 1951 ч. 3. стор. 11.

¹⁸⁾ в приватних розмовах Ю. Вассіян не раз висловлював признання для автора епохальної праці: "Untergang des Abendlandes".

¹⁹⁾ Сам. Укр. 1951 ч. 3 стор. 11. В Розбудові Нації 1929 ч. 3-4 стор. 74 він протиставляє природу, в якій діють закони причиновости автономній людській індивідуальності, що забезпечує історичному ставанню "логічний сенс та робить її саму етично змістовною."

²⁰⁾ Розбудова Нації 1929 ч. 3-4 стор. 67.

не логічно-розумової... У національному середовищі одиниця ставить себе згори — без особливого попереднього зусилля із свого боку — в прямий зв'язок з духовістю людської спільноти так, що в цій хвилі її індивідуальне “я” живе відчуванням родової свідомості, поширеної не тільки на сучасність, але поглибленої в далеку минувність і цілево унапрявленої в будучність. Наявність енергії історичного досвіду роду в духовій індивідуальності одиниці уґрунтовує глибоко й непохитно її особисте становище та звищує тим самим рівночасно ступінь соціальності її життєвих довершень. Без національної основи, як духового корня індивідуального життя, стає людська одиниця відірваним атомом, рямки її духового досвіду замикають овид назверхнього життя, зміст її свідомості конґльомератний, її досконалість — технічна. Така одиниця доторкається поверхні збірного життя площею свого фізичного розміру, а її значення є здебільшого тільки безладністю її маси.”²¹⁾

В іншому місці Ю. Вассіян визнає націю як “форму людського співжиття, зумовлену почуттям спільноти інтересів різної якості в найбільшому числі, знаному дотепер в історії розвитку суспільних прикмет” і стверджує, що “розвиток нації треба слідкувати скорше в її вертикальній глибині, як функції часу, — ніж у просторовій стичності поодиноких її горизонтальних площ... Ні політична партія, ні суспільна кляса, ні стан не відповідні як становище, з якого можна було б обняти, зрозуміти й кермувати життям нації...” (Розбудова Нації 1928 ч. 2 стор. 40).

Ми нарочито навели довші уступи з праць покійного філософа й залишаємо їх без коментарів. З одного боку не хочемо їх розводнювати з другого вони й без коментарів мусіли б переконати й найзаїліших скептиків, оскільки б вони хотіли додумати речі до кінця.

Загальний підхід до історії.

Коли ми приглянемося до того як різні особи часом із зовсім протилежним світоглядом розуміли завдання й суть історичних наук для людства то побачимо, що воно було майже тотожне. Візьмо для прикладу двох таких наскрізь у всьому протилежних діячів як Масарика й Гітлера. Що може бути спільного між ними двома? Перший — один із найбільших діячів демократичного світу взагалі²²⁾, ліберал у кращому розумінні цього слова, філософ, посол

²¹⁾ там же стор. 68.

²²⁾ Дивовижним збігом непорозумінь редакція Молодої України в своїй дискусійній статті проти Нових Днів і їх редактора зачислює Масарика між соціалістів!

до віденського парламенту й творець та довголітній президент Чехословацької республіки ,другий випадковий автодидакт, творець і ліквідатор у одній особі націонал-соціалістичної Німеччини, расист і поневолювач народів Європи. А все ж коли порівняємо їх погляди на історію і її ролю для людства то побачимо дивну однозгідність. Обидва відкидають історію для історії, приймаючи її лиш як учительку й побудника для сучасної діяльності й зважаючи передовсім на її користь для суспільства, визнають прагматичну історію.²³⁾

Така однозгідність нас не сміє дивувати. Прагматична історія була ідеалом людства на протязі більше як 2000 років — у протилежність до того езактна історична наука не може похвалитися навіть віком цілих двох століть; та й нині, коли історія як наука знаходиться на висоті своїх досягнень, її роля для ширших верств суспільства лишилася в першу чергу виховною.

Таке відношення до історії й у Ю. Вассіяна, хоч аргументація інша: “Для нації, що мусить вести боротьбу аж до перемоги — не може бути пізнання вланої минувшини самоціллю, заспокоєнням чисто теоретичного зацікавлення, але першим із необхідних творчих засобів, бо справа йде про **продовжування** життя, а не про погляд на завершену історію”.²⁴⁾

Як ми вже бачили, активне розуміння історичного процесу як прояву власної волі притаманне Ю Вассіянові: “Не об’єктивна теоретична правда потрібна тому, хто в пізнанні минувшини віднаходить тайник скривленого образу своєї сучасности, — він намагається **змінити** цю останню, а тому він пізнає першу з відношення залежності її від власної волі”.²⁵⁾

В дальшому цитатами насвітлимо деякі його погляди на поодинокі питання філософії історії. На питання повторности історії мислитель відповідає негативно: “... принцип повторности в історії — дуже умовний, а найменше кермується ним той, хто історію напrawdę **творює**. Отже треба рішучо відкинути пересвідчення в діяння незмінних, об’єктивних, телеологічних норм, що порушують муравельником живих людських автоматів, відповідно до раз визначеного пляну; визволитися з тенет невільницької моралі з її вірою в панування принципу космічної справедливости, у нахил природи до рівномірного розподілу енергії, до біологічно-

²³⁾ Порівняй відповідні місця з Еміля Людвіга: Розмови з Масариком і А. Гітлера: Моєї боротьби.

²⁴⁾ Ю. Вассіян: До головних засад націоналізму. Розбудова Нації р. (1928) ч. 2. стор. 33. Підкреслення як всюди в цитатах Ю. Вассіяна.

²⁵⁾ там же.

го й соціального урівняння. Бо всі ці поняття не розкривають внутрішнього пляну історії світу тому, що вона ще не скінчилася і все живе має в ній своє слово, в порядку найвищої рації. Життя не будують **принципи** пізнання, але емпірична воля думаючого, що усвідомлюється як творець, а не як безвільна функція біологічних господарських співрядних.”²⁶⁾

Так само негативно оцінює він спроби перебирання, прищиплювання чи позики чужих світоглядів. “Світогляд постає й гине із своїм органічним носієм, будучи виявленням субстанції, природи певного історичного тіла, або синтезою цілого його розвитку та внутрішнього досвіду... світогляд має в собі первісну основу, що вможливорює з’єднання поодиноких творчих властивостей в ритм культури, закінчену форму, своєрідний стиль, що не дадуться тому ніяк **свідомо наслідувати**. Світогляд уявляє завжди те найвище духове утворення, якого не можна повторити при допомозі технічних засобів. Того роду вартості прямо непереносні, — вони можуть бути найбільше спонукою до того, що якась суцільна біопсихічна система починає поступ оригінального творчого розгортання своїх сил. Два огляди рішають про недоцільність **буквально** послуговуватися в творенні національного життя зразками чужого досвіду: річевий і методичний. Поперше, кожна нація підноситься до культурного стану тільки шляхом відосереднього здвигу і в цьому міститься динаміка її характеру; подруге, насильне засвоєння несовісного відклонює лінію природнього напрямку й тим зуживає нерационально енергію.”²⁷⁾ “Вже сама обставина, що нація є величиною **органічного** стану, виключає можливість нащиплення на її дереві чужородного насіння... Бо кожний світогляд, навіть з можливо найширшою духовою підставою, є своєрідний і за односторонній, щоб можна було зробити його внутрішнім добром якоїсь національної системи, що сама не приймала в його творенні безпосередньої участі. Віра в спасенну силу світогляду для відродження нації, чи віра в силу особистого генія, одної події, щасливого випадку, — не сміє переходити значіння психічного настрою, власне хотіння надзвичайної появи, що в тій формі не ослаблює, а навпаки степенує активність.”²⁸⁾

В питаннях традиції й безтрадиційности становище Ю. Вассіяна також досить оригінальне зокрема, коли розходиться про аргументацію. Він є проти “**беззастережного** культу традиції” у формі певної синтези істотних цінностей,

²⁶⁾ там же стор. 34.

²⁷⁾ там же стор. 35.

²⁸⁾ там же стор. 34.

в яких сучасність намагається віднайти повний свій внутрішній зміст. З такого стану речі прямо слідує для одиниці, як члена нації, почуття духової закінченості та брак волі творити змістово нові форми життя, хіба тільки повторювати старі мотиви на новий лад, а для нації подібна утрата творчого почину, брак програми, духове виродження, розклад. Коли нація цілу увагу зосереджує на свою минувшину, — вона робить в той час загальний підрахунок свого історичного існування... Тут наступив уже момент пересилення національної активності та золомання прямої лінії безпосереднього росту”²⁹⁾).

З другого боку може ще гостріше відсуджує він т. зв. футуризм, себто заперечення всякої традиції взагалі, “що насильним пірванням зв’язків з минувшиною сильно обмежує або цілком перекреслює її значення. Психологічно є він (себто футуризм) явищем скрайнього контрасту... на пересадну вибуялість традиціоналізму, що добачуючи повний сенс в минувшині, робить будучність немов зовсім непередметовою... Відношення поміж традиціоналізмом та футуризмом набірає таким чином форми діалектичної протиставності, зглядно взаємного виключення.”³⁰⁾ До того ж футуризм... є можливий одиноко в характері теоретичної спекуляції, зза чого йому чужа справжня динаміка. Не диво, що його гасла звучать порожньо, не відкривають перспективи дійсного й ширяючи хаотично в пустому просторі, — зникають, не залишивши по собі якогобудь плястичного сліду... В той час як скрайній традиціоналізм зворотом взад вправді перестає бути формівною силою в творенні нової дійсності, проте не тратить змислу для вартости, що її добачує в синтетичнім пізнанні багатої минувшини й тим са-

²⁹⁾ Розбудова Нації 1929 ч. 3-4 стор. 71.

³⁰⁾ Недоречність діалектичного підходу виказує Ю. Вассіян в своїй більшій праці: Змаг основ (За Самостійність 1947 ч. 11-12) “Буттєва основа різних форм існування є однозначна й постійно підметова. Немов безперервний струм пронизує вона всі форми і тим є вони собою, мають свою онтологічну гідність, є безумовним добром світу... Пряме й неподільне буття не може мати відношення до себе як до предмету, що його могло б від себе стверджувати чи заперечувати. Дія діалектичної гри має в основі єдине буття, яке нею не розколюється від тези в антитезу на те, щоб згодом відзискати свою єдність у синтезі. Згаданою дією буття не відміняється, але прямо триває в кожному становищі діалектичного тричлену, отже цілий процес сповнений його сутности так безпосередньо, що нема підстави ані приймати можливости його дійсного заперечення, ані дошукуватися в такому русі “ від себе через заперечення до себе” доцільности, що була б висловом конститутивного стану буття. Діалектичний поступ цікавий методологічно як один із способів внагледу руху дійсности, одначе він не заторкає істотнього в ньому і не розкриває останньої основи. Якщо нею мав би бути сам закон діалектики, він констатував би суперечність як основу і свого поступу не мав би від чого почати...” стор. 13-14.

ним є природнім завершенням процесу, — скрайній футуризм не може, після заперечення минувшини, оформитись інакше, як лиш у згоді з радикальним релятивізмом, що навчаючи про умовність всього, не знаходить ні оправданья, ні сили, поставити щонебудь у стані категоричної, неумовної вартости. Будучність футуризму нежива, бо йому бракує найосновнішого чинника: етичної самовартости".³¹⁾

В дальшому можна було б торкнутися ще цілого ряду питань, що мають посереднє чи безпосереднє відношення до історіософії й знайшли свій оригінальний вияв у творчості Ю. Вассіяна, як питання детермінізму, причиновости, небезпек, що грозять історичному розвитку через сучасний розвиток техніки й політики, тощо. Обмежені місцем ми змушені навіть практичному приміненні його поглядів зокрема в сфері Україна-Москва присвятити окрему статтю, в якій рівночасно торкнемося браків і позитивів нашої минувшини в концепції др. Ю. Вассіяна. Віримо, що навіть наша недосконала спроба відкрила не один обрій цікавий і інтригуючий для тих, хто любить заглиблюватися в основні питання, а не лиш плавати на поверхні життя.

³¹⁾ Розбудова Нації 1929 ч. 3-4 стор. 71.

С. Ю. Процюк

Нафтова Промисловість України

У зв'язку з розвитком та процесами індустріалізації окремих передових країн роля нафти виросла в останніх роках дуже помітно й повністю виправдує часто цитований вислів, мовляв вона є так потрібною для життя народів, як кров для організму людини. Починаючи з кінця ХІХ-го сторіччя за нафту ведуться дуже гострі міжнародні спори; інколи ці спори ведуться так би сказати відкрито, офіційно, але найчастіше все ж таки поза кулісами й вони доводили вже багато разів до дуже серйозних конфліктів. У періоді початкового росту значення нафти Україна находилась під чужою займанщиною і, коли хотіти розглядати тогочасний, відносний стан України тоді треба узгляднити політику тогочасних окупантів України, зокрема з економічно-фінансового аспекту. При цьому ми хотіли б підкреслити, що й українська нафта була предметом різних позакулісних взаємодогод як і чварів, які заіснували між світовими монопольними трестами та картелями. Спори почались ще в 1879 р., коли фірма Нобель, яка захопила в той час контролю

над прикаспійськими нафтовими полями почала бій із фірмою Стендерд Ойл за європейську нафтову промисловість. Після різних мнених і фальшивих догод дійшло до поновного загострення боротьби в 1905 р. коли група Нобель злучилась із різними британськими, голандськими, і навіть німецькими фірмами і створила трест Росл-Дач-Шелл як конкуренцію до групи Стендерд Ойл. Після 1-шої світової війни Німеччину висліміновано з цієї гри картелів. У 20-тих роках ХХ-го сторіччя окрему незбалансовану групу становить група Англо-Пержен Ойл Ко., у якій не дивлячись на назву деяку кількість акцій (40%) мали американські й французькі капітали. Про цю групу згадуємо тому, що нафта Бориславського басейну була в періоді між 1-шою і 2-гою світовими війнами здебільша під контролею французького капіталу.

Предметом різних торгів була й кубанська нафта (до речі — її зложжя важко назвати прямо українськими, її бо зложжя лежать на території яка буде евентуально в дуже тісному, але не вимушеному зв'язку з Україною (у першу чергу масмо тут на увазі зложжя районів Майкопу, а посередньо й Грозного з огляду на трубовід: Грозний — Трудова в Донбасі). Колишні власники згаданих нафтових теренів робили найрізноманітніші заходи, щоби після революції 1917-1920 рр. здобути назад прибутки із згаданих родовищ. Міжнародні конференції в Сан Ремо в 1920 р., у Генуї в 1922 р., далі зустріч у Гагені позначились зусиллями в цьому напрямку. Дивлячись на безуспішність цих зусиль зацікавлені капіталісти заснували в 1922-1924 рр. навіть спеціальний "Інтернейшенел Дефенз Коміті", ціллю якого було бойкотувати імпорти нафти із ССРСР. Проте й ці заходи закінчилися невдачею, бо як не смішно, після двох років "спільних" переговорів кожний із партнерів приловив один одного на позакулісних, секретних і сепаратних коншахтах із урядом ССРСР.*) Не будемо тут згадувати про дальші перипетії цих халчивих і тому нещирих зусиль: вони продовжувались до 1932-1933 рр., коли міжнародній капітал рішив впливати за всяку ціну на суцільний світовий ринок нафти й тому пішов усе ж таки на визнання ССРСР як власника прикавказької нафти. Залишилось отже ще тільки бажання впливати на розподіл імпортів із ССРСР. Проте відома політика Москви — політика приманювання партнера різними паперовими заявами, а пізніше неодмінного злегковаження реальними ділами зумовила те, що до часу спалаху 2-ої світової війни не дійшло до ніякого порозуміння, хоч відносні конференції відбувались і в 1935 р.

*)Ludwell Denny: "We Fight for Oil", N. Y. pp. 169 - 171, 182

і в пізніших роках. Як відомо післявоєнні роки (1945-1953) також не принесли зміни ситуації.

**
*

Нафту в Україні знайдено найраніше в західних областях в половині XIX-го сторіччя. Територія відносних геологічних нахідок розтягалась на північному узбіччі Карпат, обабіч ріки Сян, — на захід від Сяну: біля Ясла й Кросна, але більше важливі на схід від Сяну в районі: Борислава, Східниці, Тустанович і Мразниці; децю на південь від цього ж бориславського району лежить відбічка нафтоносних піль біля Биткова. Прикарпатські нафтоносні зложжя тягнуться довжиною в біля 300 км. і за геологічною будовою розділяються на три полоси, першою від заходу є т. зв. фація кросненсько-шипоцька; нафтоносні жили в ній є розположені на хребтах вузьких, стрімких підгірських сідел та їхніх відгалуженнях, пересічна глибина, на якій є розположені жили вносить 150 до 800 м., але інколи й більше (Роги, Рівне — 900 до 1100 м.); тривкість продукції свердліль коротка — 6 до 18 років, потужність свердловини в цьому періоді вносить 3000 до 4000 тони. Більша частина згаданої геологічної фації лежить на території теперішньої Польщі, але найбільше продуктивні джерела цієї фації заходять аж у райони Дрогобича (Ванькова) в західних областях України.

Друга фація обіймає головні західньо-українські родовища району Борислава, Тустанович, Мразниці, Східниці, Урича, Биткова, Рипного, Слободи Рунгурської. Пересічна характеристика свердліль є така:

РАЙОНИ:	Глибина шибу в метрах	Тривалість шибу в рр.:	Перес. продукція в тоннах:
Борислав, Мразниця, Тустановичі	1,500	6	20,000
Східниця, Урич, Опока	150— 520	6—18	5,000— 8,000
Битків	500—1,200	6—18	5,000—80,000

У третю фацію входять райони, положені найближче самого хребта Карпат, зокрема газоносні райони Дашави й Калуша.

Експлуатація нафти бориславського району в індустриальних цілях почалась у 80-тих роках XIX-го сторіччя, у

1880 р. цілий басейн дав 32 000 тонн; у 1894 р. стан виглядав в окремих районах басейну так: Дрогобич — 30 000 тонн (26%), Ясло — 7500 тонн (26%), Станиславів — 1000 тонн (9%). Добуток нафти Бориславського басейну досягнув вершка ще в 1909 р. визначившись цифрою 2 086 000 тонн на рік. Тогочасна продукція західньо-українських родовищ становила 5% усього добутку нафти. Проте видобування нафти велось тоді нераціональними й грабунковими методами, які привели до занепаду видаєності прикарпатських нафтоносних піль. Чужосторонні капітали (здебільша французькі та бельгійські) заангажовані в нафторозробках не проявили жодного зацікавлення в планомірному розвитку бориславського басейну, їм ішлося в основному про витягнення у найкоротшому часі як мога найбільшої користі будьякою дорогою. Треба відмітити, що й геологічні умовини видобування нафти та своєрідна якість бориславської нафтової ропи ставили перед працівниками промисловості виняткові завдання, які, дякуючи тогочасному відсталому технічному рівневі, не було легко розв'язати. Так більшість нафтоносних жил лежить у бориславському басейні на глибині більшій за 1000 м., а часто більшій за 1300 м., тобто вони вимагають особливо глибоких свердловин, методи ж глибокого свердління вдосконалено на Україні власне тільки в пізніх 30-тих роках ХХ-го сторіччя. Дальшим ускладненням являється те, що бориславська нафта заключає в собі помітно високий вміст парафіни (інколи до 6%), що являє собою перешкоду в транспортуванні нафти трубопроводами, а який то рід транспорту є якраз самим дешевим, якщо йдеться про нафтову ропу та земні гази. Загально — нафта українського прикарпатського басейну має таку характеристику: питома вага: 0.825 до 0.835, вміст легких фракцій, в основному бензини: 5 до 12%, середньо важкі фракції (включаючи світляний газ): 53 до 56%, важкі фракції, зараз особливо важливі для індустрії: 24 до 30%, крім того, як ми вже згадали, вантаж парафіни. Бачимо отже, що в бориславській нафті є власне небагато легких і важких фракцій, які й є найбільше цінними. Тільки техніка останніх років допомагає використати повністю і таку нафтову ропу, яку дає бориславський басейн. На початку ж ХХ-го сторіччя, у періоді посиленої експлуатації цього басейну, техніка була ще надто слабкою, щоби перемогти всі труднощі. Крім цього нафта в той час починає

тільки набирати дедалі більшого значення, а рівночасно в цьому ж часі відкривають ряд інших, куди багатіших за українські родовища як н. пр. прикавказькі, тексаські, на близькому сході, які давали велику продукцію, а методи свердління яких були легкі й дешеві. Тільки в тридцятих та сорокових роках ХХ-го сторіччя, дякуючи колосальному розвитку автомобільного, а насамперед повітряного транспорту, зужиття продуктів нафтової промисловости вросло так помітно,*) що заіснувала конечність використати всі наявні можливості видобутку нафти, навіть і ті, які є повязані з комплікованою технікою свердління та спеціальними процесами переробки й очистки.

Проте в періоді до 1-шої світової війни цієї потреби ще не було і тому з 1910 р. видобуток нафти прикарпатських районів починає меншати й у 1914 р. на передодні війни виносить уже лише 380 тисяч тонн. У часі між 1-шою та 2-гою світовими війнами розрізняємо два періоди: перший з 1918 до 1928 рр., у ньому видобуток нафти держався в середньому на рівні 750 до 760 тисяч тонн річно; другий — це роки 1929 до 1939, роки перманентного дальшого падіння видобутку нафти. Цікаво буде тут зупинитися на детальнішій характеристиці отих двох періодів.

У 1913 - 1927 рр. продукція західно-українського басейну є така:

РАЙОНИ	1913		1925		1926		1927	
	тонн	% у відношенні до всього басейну	тонн	%	тонн	%	тонн	%
Дрогобич,	1.000,000	89.7	71,520	8.9	75,610	9.4	79,090	10.8
Борислав та округа			622,350	76.9	603,230	75.8	531,100	73.5
Ясло	70,000	6.3	64,680	8.1	70,330	8.8	72,660	10.1
Станиславів	45,000	4.0	49,790	6.1	46,660	6.0	40,740	5.6

Якщо йдеться про кількість та величину свердловин (або, як їх називають у західній Україні — шибів), то в 1926 р. маємо таку картину:

*) Зужиття нафти у світі з 170 мільйонів тонн у 1929 р. — до приблизно 600 мільйонів тонн у 1951 р. (докладніше: 184,805 мільйонів барил), при чому 60% росту зужиття наступає якраз у періоді 1946 до 1951 рр.

Кількість свердловин:

Категорія	Пересічна денна продукція в кл.	Кількість свердловин:	Кількість свердловин % у відношенні до загальної кількості свердловин.	Сумарична продукція денно:	
				кв.	% всієї продукції:
I.	21,000	45	2,3	1,300,000	50.0
II.	6,600	56	2.8	368,000	14.0
III.	2,800	131	6.5	389,000	14.8
IV.	800	278	13.8	225,000	8.6
V.	330	498	24.6	163,000	6.0
VI.	107	1,008	50.0	175,000	6.6
	1,300	2,014	100.0	2,620,000	100.0

Як бачимо на всю тогочасну кількість 2014 свердловин 50% видобутку давали 45 великих свердловин. Слід далі відмітити, що всі свердловини категорії I, і II, а також половина кількості свердловин категорії III знаходились у районі Борислава, друга ж половина свердловин категорії III з розположена у районах Биткова і Ванькової. Пересічна видаїність існуючих свердловин зменшилась на протязі 10-ти років (1916 - 1926) із 4270 тон на рік до 1800 тон на рік. Переведення нових свердловин завдяки інерції польської окупаційної влади реалізувалось дуже незадовільно.

Картина нових свердловин у 1925/27 рр. виглядає так:

Р О К И :	Кількість нових свердловин:		Проходить в метрах свердловин:		
	1) в Бориславському районі	2) в інших районах прикарпатського басейну	1) у всьому басейні в метрах	2) в тому в районі Борислава метри в % до всього	
1925	12	78	80,891	43,563	53.8
1926	21	101	87,250	52,758	60.5
1927	18	142	101,445	59,926	59.1

Всі ті свердловини переводились на вже засвоєних територіях. Дійсних же піонерських свердловин, себто свердловин для шукання нових покладів нафти було надзвичайно мало — так, що в 1927 р. перевірено в районі Дрогобича тільки три малі свердловини, в районі Ясла шість і в районі Станіслава одинадцять.

Техніка свердловини була на невисокому рівні. Наприклад свердловини т. зв. пенсильванською метою, яке

дозволяло тоді зекономити 58% коштів і 47% часу свердління, застосовано в бориславському басейні (в небагатьох випадках) тільки в 1925 - 27 рр. Але ще і після цього втрати переховування нафти й нафтових продуктів у збірниках (баках) — т. зв. втрати магазинування — виносили в Бориславському районі в 1928 р. аж 12% (В тому самому часі США 1,15%!). Зокрема великі були втрати, зумовлені застарілою конструкцією баків.

Окремий розділ становить фінансова політика і політика цін у західно-українському нафтовому басейні в періоді між I-шою світовою війною та кризою початку 30-тих років.

Ціни на нафту були в тому часі такі (в долярах):

Р о к и:	США:	Західна Україна:
1913	1.14	2.53*)
1925	1.84	2.49
1926	1.96	2.66
1927	1.30	3.08

Причини такого стану є наступні: а) потужність перебірки західно-українських рафінерій була більшою як видобуток нафти. Тому попит на нафту був все більший за подачу нафти на ринок. б) Західно-українські свердловини є дуже глибокі (чи не найглибші в світі) і кошти проверчення земної кори до потрібної глибини були дуже високі. Кошти свердління до глибини 1500 м. виносили в Бориславському районі 53,66 доларів на один метр свердління, але вже у районі Биткова, тому що там верчено лише до глибини 1000 м. — кошт свердління 1 метра виносив \$41,3. Високу ціну зах. укр. нафти зумовляла далі система т. зв. брутт. Цієї системи не стосовано тоді вже ніде на світі, виняток становила якраз лише тогочасна політика окупаційної, напівфевдальної Польщі. Система брутт заключалась в тому, що власники нафтового промислу мусіли виплачувати 12 - 20% доходу з нафтових піль власникам тих же піль, які відпродали в один час право на експлуатацію теренів відносним підприємствам. Проводячи таку політику, тогочасна окупаційна Польща стояла тим самим на сторожі великих та середніх зелевласників, які знайшовшись, так би сказати, мимоволі в посіданні нафтоносних піль були все таки надто відсталими й незарадними, щоб організувати самими видобуток нафти на своїх посілостях. — А проте, деяку частину вини за високу ціну нафти треба приписати

*) себто 9,07 австрійських корон за 100 кілограмів. Гляди: R. Schwarz: Die Mineraloelindustrie Oesterreich - Ungarn's, Wien 1914.

й власникам промислів та рафінерій, які замість пошукати нових теренів експлуатації та провести піонерські свердління, воліли платити оті "брутта" і держатись уже засвоєних районів, видушуючи з них у дану хвилину все, що було можливо й не думаючи про майбутнє нафтової промисловости.

Тимчасом відомо було, що при такій денній потужности промислів, яку занотовано пересічно в першому десятиріччю після 1-шої світової війни в районах Борислава, Тустанович і Мразниці (себто 6692 кг. на добу) запаси згаданих районів дозволяли припускати проспекти експлуатації на протязі тільки 10 до 15 років. Такий самий стан панував в районах Биткова, Рипного й Ванькової, яких запаси виносили за тогочасним розрахунком 4 220 800 тонн. Тут пригадаємо прогнозу професора Львівського Політехнічного Інституту Богдановича (1927 р.), який також твердив, що дивлячись на тогочасний стан свердління та темпи видобутку — питомий тому періодові річний рівень продукції буде можна вдержати ще на протязі тільки наступних 10 до 15 років, далі ж мусить наступити наглий спадок продукції.

**

*

Стільки про видобуток нафти в тому часі в Західній Україні. Промислова переробка цієї нафти була організована також незадовільно. Усіх нафтопереробних заводів було в Прикарпатському басейні Західньої України доволі багато, але заводів, які б заслуговували дійсно на назву заводів, на ділі, обмаль. Це власне бачимо із списку заводів, які діяли в роках між 1-шою та 2-гою світовими війнами, а який подаємо нижче:

НАЗВА ЗАВОДУ	Місцевість	Кількість робітників (1924 р.) в тоннах	Потужність переробки заводу
1. "Польмін" — Державна фабрика мінеральних оліїв	Дрогобич	950	240,000
2. С. А. "Галіція"	Дрогобич	220	144,000
3. "Домброва"	Глинник		
	Маріямпольський	560	60,000
4. С. А. "Фанто"	Устрики Долішні	450	60,000
5. Гартенберг і Шраєр	Ясло	420	72,000
6. Вакуум Ойл Комп.	Чеховиці	400	132,000
7. Концерн "Премієр"	Тжебіня	300	72,000
8. С. А. "Нафта"	Дрогобич	260	54,000
9. Нафт. Тов. "Ліманова"	Ліманова	530	120,000

10. С. А. "Стандард Нобель"	Лібуша	250	54,000
11. Концерн "Премієр"			
(б. Рафаїл Дросс)	Дрогобич	140	30,000
12. "Домброва"	Єдличі	140	30,000
13. "Ека"	Стрий	160	24,000
14. Брати Габер	Станиславів	75	10,000
15. Спілка Акційна для Про- мисловости Нафти			
й Земних Газів	Львів	65	8,400
16. Тов. Нафт. "Сегіль"	Надвірна	65	7,200
17. Е. Х. Гріффель	Скавіна	55	6,000
18. Е. Х. Гріффіль	Станиславів	50	6,000
19. С. А. "Тепеге"	Торговиська	25	6,000
20. М. Фінк і Спілка	Лігота Пшчинська	30	4,800
21. Т-во "Вербіж"	Коломия	20	4,800
22. Дерезицька Рафінерія	Дрогобич	15	2,400
23. Бакенрот і Спілка	Болехів	10	1,800
24. Лям і Спілка	Креховиці	10	1,800
25. С. А. "Газоліна"	Губичі	10	1,800
26. Инж. Балтух, Ліберман і Спілка	Борислав	10	1,800
27. Ф-а "Західньо-Малополь- ська Нафтова Промисло- вість"	Ліско	5	1,200
28. Бориславська С. А.	Борислав	5	1,200
		5,810	1,157,200

У список уведено, як бачимо, навіть зовсім маленькі переробні майстерні (найчастіше дрібних, жидівських власників); — крім цього слід відмітити, що в періоді 1925 до 1937 рр. були зовсім нечинними наступні два більші заводи: "Домброва" — Чеховиці (72 000 т. потужности) і Ф-а: Ветеркайн і Ставіянський — Кросно (36 000 т.). Заводи й майстерні вилічені під: 6, 7, 12, 17, 19 і 20 лежать на східніх окраїнах польської території, яка граничить із західньо-українськими кордонами.

Найбільше маркантною рисою нафтопереробної промисловости Прикарпатського Басейну було те, що якраз найбільші рафінерійні компанії не були самі власниками нафтових піль і нафту мусіли купувати на ринку. Такий стан був настільки дошкульний, що деякі економісти висунули в 20-тих роках проєкт імпортувати нафту із СССР або Румунії для переробки її в нафтоперегонних заводах Західньої України й тим самим досягти використання потужности цих заводів. Проте, цей проєкт мусів очевидно впасти, бо

переробка нафти на українських заводах, які в той час страждали від курйозів польської, окупаційної економічної політики була така коштовна, що остаточні продукти рафінування, зокрема бензина ніяк не були б в стані конкурувати на міжнародньому ринку із продуктами рафінерій інших країн. Переробляти ж імпортовану нафту для власних, краєвих потреб було б також недоцільним, бо запотребування західніх областей України на пальне, олії та товщі було невелике*) й тогочасна, хоч і часткова продукція західньо-українських рафінерій покривала повністю не тільки запотребування Західньої України але й цілої Польщі. Тим самим маємо, до речі, доказ дуже слабкої індустріалізації українських земель під Польщею і цілої Польщі взагалі. Якщо йде про індустріалізацію у сьогочасному й позитивному розумінні, то західні області України треба вважати в періоді 20-тих і 30-тих років дуже відсталими, що безперечно мало також вплив на повільний занепад нафтової промисловости в отих роках. Тому деякі нафтопереробні заводи були заставлені зупинити повністю продукцію, наприклад один із більших заводів у Львові (С. А. Гази Земні на Знесінні, біля Львова.)

Яркий приклад труднощів маємо на найбільшому заводі в Бориславському басейні в Дрогобичі (т. зв. Польмін-завод). Цей завод був побудований ще австрійською владою тоді, коли західні області України (Галичина) входили в склад Австрійської Імперії (до 1918 р.); його завданням було переробляти тільки надвижку тогочасного видобування нафти, яке було на початку ХХ-го сторіччя, як ми згадали, навіть високе. Оту надвижку задумано переробляти між іншим на пальне (важкі олії) для паровозів тогочасних галицьких залізниць. Тим самим заплановано перевести отоплювання частини паровозів із вугілля на пливке пальне, що було з економічної точки погляду правильним і прогресивним у тому часі. Але пізніше, коли видобуток нафти в західньо-українських басейнах почав спадати, нафтопереробний завод у Дрогобичі показався в двічі завеликим для переробки існуючого видобутку й працював більш-менш на тільки 50% своє потужности. Тому й не дивно, що продукційні втрати виносили в той час на рафінеріях 9,30%, підчас коли в США вони виносили тільки 1,51%. Якщо йде про сорти й види продукції західньо-

*) Консумція на голову населення виносила в Зах. Україні: 1924 р. — 9.12 кг., 1925 р. — 10.15 кг., 1926 р. — 11.46 кг., 1927 р. — 11.48 кг. Консумція нафтових продуктів у США виносила в 1924 р. — 645.7 кг., середня ж світова — 72.0 кг.

українських рафінерій тоді в 1927 р. маємо таку картину:

бензина — 90 283 тонн (13.2%)
 нафта — 203 506 тонн (29.8%)
 газові олії — 115 568 тонн (16.9%)
 товщі — 94 029 тонн (13.8%)
 парафіни — 37 433 тонн (5.5%)
 асфальт — 18 386 тонн (2.7%)
 кокс — 8 807 тонн (1.3%)

Із цієї картини бачимо не дуже корисну ситуацію, бо виробництво найбільше дешевого й нескладного продукту — нафти досягас аж 30%.

**

Як ми вже згадали другий період у часі між 1-шою і 2-гою світовими війнами становлять роки 1929 до 1939. Для ілюстрації і прирівняння подаємо нижче таблицю видобутку нафтової ропи у двох згаданих нами періодах:

Рік	Продукція виробів із нафт. ропи тонн	Консумція виробів із нафт. ропи. тонн	Експорт виробів із нафт. ропи тонн	Видобуток земного газу в 1000 м ³	Видобуток озокериту в тонах	Кількість активних свердловин (шпівів)	Кількість просверлених метрів
1	2	3	4	5	6	7	8
1919	831,700	—*)	—	—	—	1,632	—
1920	765,020	—	—	405,000	—	—	59,200
1921	704,870	208,000	—	400,300	—	—	76,800
1922	713,100	245,000	354,200	403,300	—	—	88,200
1923	737,180	254,00	313,900	390,051	—	—	94,700
1924	770,792	121,000	409,500	437,900	—	—	101,300
1925	811,929	272,032	404,980	537,082	—	—	80,900
1926	796,087	309,018	459,724	481,322	—	2,014	873,00
1927	722,596	357,712	270,202	453,600	—	—	101,445
1928	742,996	373,208	200,447	459,531	774.8	2,624	94,585
1929	674,689	387,669	248,768	466,683	835.2	2,754	98,912
1930	662,763	409,251	192,174	486,506	901.7	2,919	117,034
1931	630,280	357,551	219,425	473,823	262.3	2,976	74,514
1932	556,685	352,142	222,324	436,930	588.7	3,036	58,478
1933	530,673	333,725	227,017	462,211	366.6	3,126	66,901
1934	529,207	322,966	204,980	668,954	156.2	3,302	77,933
1935	574,760	329,542	169,861	485,404	370.9	3,397	86,122
1936	510,626	346,509	159,753	483,303	442.9	3,557	107,000
1937	501,303	384,878	126,327	530,507	—	3,582	139,247
1938	507,254	424,551	49,240	584,573	453.0	—	151,201

*) (—) означає брак докладніших даних.

Як бачимо другий період це період перманентного падіння видобутку нафти із 743 тисяч тонн у 1928 р. до 523 тисяч тонн у 1939 р. Власне правду кажучи видобуток нафти виносив 523 тисячі тонн по всьому прикарпатському нафтоносному поясі, включно з районами Ясла й Горлиць на українсько-польському кордоні, видобуток нафтової ропи по самому Бориславському басейні виносив у 1938 р. — 371 тисячі тонн, видобуток земних газів — 581 мільйонів кубометрів. Крім того, якраз у 1939 р. дякуючи психозі дозброєнь, яка запанувала на передодні війни також у Польщі видобуток нафтової ропи підскочив нагло із 501 тисяч тонн у 1938 р. до 523 тисяч тонн у 1939 р. Десятиріччя 1929 до 1939 рр. позначилось спадом видобутку нафти з двох причин. По перше в початкових 30-тих роках наступила в цілому світі важка економічна криза, яка вплинула і на ситуацію в Бориславському басейні. По друге — в отому десятиріччю відмічуємо втручання польської влади в методи господарювання чужих капіталів та фінансових експозитур. Тогочасне польське правительство запланувало в тому часі побудову т. зв. Центральної Промислової Округи на східньо-осередніх землях Польщі (тепрішня Ржешовська округа); якої енергетичне господарство мало б базуватись не тільки на розбудові гідроелектростанцій (н. пр. гребля в Рожнові), але й у великій мірі на розбудові західніх районів прикарпатських нафтоносних піль (Ясло - Кросно). Чужинецькому капіталові, який був заангажований в основному в Бориславському районі почала польська окупаційна влада робити деякі труднощі (н. пр. у вивозі закордон доходів) і тому всі оті буцімто самостійні фірми, на ділі ж експозитури чужинецького капіталу ведуть у 1929 - 1939 рр. політику консервації підприємств, тобто використовували тільки існуючі свердловини та існуюче технічне устаткування та повністю здержались від будьяких інвестицій. Такий стан мусів очевидно вести неминуче до занепаду Бориславського басейну.

Воєнні роки принесли дальше знищення Бориславського басейну. Відомо наприклад, що відступаючі частини большевицької армії висадили в повітря уже при кінці червня 1941 р. ряд об'єктів нафтоперегонних заводів Дрогобича). Узагалі ж такі об'єкти як збірники (баки) нафти, трубоводи та рафінерії являються найпершою ціллю військових акцій підчас війни.*)

Якого стану досяг Бориславський район у післявоєнному періоді, важко сказати, бо не розпоряджаємо деталь-

*) K. Heinrich: "Die technischen Truppen im Ostfeldzug" рапорти для ОКВ (Oberkommando der Wehrmacht.) у 1942 р.

ними даними. У планах 4-тої п'ятирічки говориться про побудову нових чотирьох рафінерій та 16 інших нафтопереробних заводів на території всього ССРСР, покищо відомо тільки, що велика більшість із них побудована в районах Башкірської та Татарської АССР та в центральній Азії; у згадану програму будівництва входять перебудови й будови декількох нових нафтоперегонних заводів у Львові, Мукачеві й мабуть Дрогобичі. План 5-тої п'ятирічки згадує про повнісну відбудову (десять літ після закінчення війни!!) трьох рафінерій "Півдня" ССРСР, але тут важко припускати, щоб під ними розуміли у звітній будьякі заводи прикарпатського басейну, куди правдоподібноше мається тут на увазі нафтопереробні заводи Одеси або Трудової (Донбас). Проголошені у квітні місяці 1951 р. результати виконання 4-тої п'ятирічки також не подають деталей про українську нафтопереробну промисловість. Вони тільки загально відмічують, що в Україні, зокрема в західних областях відкрито нові геологічні зложжя нафти та що українські нафтопереробні заводи, знищені війною відбудовано начебто повністю. Щодо нових заводів маємо тільки натаки про побудову нових заводів у західних областях, причому знову заздують Львів, Мукачів та Дрогобич. Відносно цифрових даних щодо продукції маємо тільки планову цифру 1950 р., згідно якої продукція нафти на Україні повинна вносити 325 тисяч тонн, себто все ще куди менше як у 1938 р. по самому Бориславському басейні (371 тисяч тонн). Проте, щодо запасів Бориславського басейну можемо сказати, що вони все таки мабуть можуть бути куди більші як це підраховано в 30-тих роках. Уже бо тоді помилялись деякі дослідники, коли передбачали, що вся продукція Бориславського басейну повинна піти на покриття тільки самого красивого запотребування вже в 1930 р.**), як же ж відомо ще й 1939 р. не потвердив таких передбачень.

Як би не було, — зложжя прикарпатського району все таки показалися незадовільними, зокрема по причині посиленої індустріалізації України. Тому, взявши до уваги труднощі добування нафти в прикарпатському басейні та ще й те, що його розположення не є особливо вигідне для індустріальних областей Придніпров'я та Донбасу — українські геологи почали шукати нові родовища нафти. Велику трудність у цьому напрямку являв собою брак глибшого геологічного дослідження багатьох районів України, а чейже відомо, що геологічна знимка території дає самі достовірні напрямні для шукання корисних копалин. Особливу увагу дослідників звертала на себе Донецько-Дніпров-

**) Wacław Bobr "Przeegląd Polityczny", Rok V, tom VIII, zeszyt 3-4, 1928

ська западина. Давніші дослідження Н. Борисяка (1867 р.), А. В. Гурова (1888 р.), П. Я. Армашевського (1903 р.) не дають ще ясної картини району. Навіть вчасні дослідження академіка А. П. Карпінського (1907 р.) не дають ще даних, потрібних для розпочаття прецизного вивчення нафтоносности лівобережної України.

Після революції 1917-1920 рр., хоча питанням економіки країни починають присвячувати дедалі більше уваги, проблема української нафти залишається довгі роки чомусь поза інтересом урядових кругів. Коли наприклад мова про район Ромена, про який говоритимемо далі детальніше, тоді стверджуємо, що до 1928 р. не переведено в ньому жодних геологічних досліджень. Від 1928 р. до травня 1934 р. проведено свердловання гори Золотухи тільки до глибини 335 метрів. Однією із причин такого стану, було те, що установи, які цікавились до деякої міри в тому часі питанням геологічної структури Роменського району, себто Роменський райвиконком та Укргеолтрест не мали достатніх фінансових засобів та науково-дослідного апарату, щоби провести досліджування в належному масштабі. — Ситуація покращала дещо тільки в другій половині 1934 р. дякуючи тому, що Роменським районом поцікавилась Рада вивчення продуктивних сил УРСР при Академії Наук УРСР. Тогочасний голова цієї Ради — академік О. Г. Шліхтер зумів переконати відповідні чинники (зокрема Раднаркому УРСР та Держплан УРСР) про потребу дальшої геологічної розвідки Лівобережжя. У 1935 р. виряджено до Ромен комплексну, геологічну експедицію Інституту Геологічних Наук при Академії Наук України, яка й накреслила план нових свердловин. І от в жовтні 1936 р. в одному із таких нових свердловин натраплено на глибині 300,96 м. на нафту. Порооди, насичені нафтовими бітумами зустрінуто також у свердловинах Інституту Геолог. Наук в селі Ісачки (на глибині 188,25 м.). Згадані початкові успіхи українських геологів*) заставили поцікавитись ділом найважливішу установу, компетентну в цій ділянці, а саме Український Відділ Головнафти**), який надумався у квітні 1937 р. почати повторне свердловання у Ромені. Тоді проведено вже свердловини на глибині більшій за 450 м. (н. пр. свердловина 2-біс: 457,23 м.), при чому умовини свердловання були не легкі. У часі від 9-го червня до 23-го липня 1937

*) Особливо багато працював у той час в питанні нафтоносности Роменського району — В. П. Куців, піддержував його також акад. І. М. Губкін.

**) Не тільки видобуток, але й геологічна розвідка нафтових піль є централізовані в СССР у Москві. Головнафта це назва Главку (Департаменту) при Міністерствах (колишніх Наркоматах) у Москві.

р. одержано перші дві тонни нафти. Заохочені цим видобутком інженери Головнафти заклали ще декілька нових свердловин, зокрема креліусних свердловин. У літку 1938 р. та в січні 1939 р. виявлено деякі кількості високоякісної нафти, багатой в бензину та газ. Стверджено далі, що нафта на глибині 300 м. знаходиться під тиском 30 атмосфер. Цікаво відмітити, що, коли йшлося про трудні геологічні дослідження та експериментальне свердління, доти вели їх виключно українські установи та вчені. Коли ж їхня праця почала давати деякі результати, тоді негайно з'явилась на овиді халчлива, контрольна рука Москви. Так у 1939 р. постає т. зв. Роменська Нафтопромрозвідка, підпорядкована Головнафтодобуванні Кавказу (Баку) та трест Укрнафторозвідка, підпорядкований Головгеології тогочасного Наркомату Паливної Промисловости в Москві. Такі заходи являються очевидно незаперечним доказом експлуаторської політики Москви супроти України. Другий доказ такої іменно політики Москви це те, що коли в 1928-1939 рр. українські установи, зокрема Інститут Геології Академії Наук України мусили боротись за кожну копійку на розвідкові роботи й брак коштів гальмував помітно їхні зусилля, то вже в 1939 р., із хвилиною перебрання основних робіт в районі Ромена установами "центрального", московського підпорядкування — кошти, асигновані на вивчення нафтоносности району виростають дуже помітно, а роботи, переведені в 1939-1941 рр. набирають великого об'єму.

Геологічні роботи, проведені в районі Ромена дали не тільки докази нафтовиявлення цього району, але також допомогли розвинути докладніші теорії та гіпотези відносно багатств Дніпровсько-Донецької Западниці. У тридцятих роках опубліковано ряд праць українських учених, присвячених цьому питанню; на увагу заслуговують зокрема праці: Н. С. Шатського, Д. Н. Соболева, В. І. Лучицького, М. М. Тетяєва, К. І. Макова, О. М. Куциби, П. Л. Шульги, І. Т. Шабеки, В. І. Фоменка й других. В основному йшлося у цих працях про визначення соляної тектоніки Дніпровсько-Донецької Западниці, бо виявляється, що родовища нафти є пов'язані до деякої міри із наявністю кам'яної соли, калійних солей, іноді сірки. Праці вище згаданих вчених відкинули, між іншим, гіпотезу т. зв. Північно-Української мульди й довели, що структура Полтавщини й суміжних районів пов'язана куди міцніше із структурою Донбасу та Озівсько-Подільського кристалічного масиву.***). Проте, щоби

***) Цікаво тут ще відмітити, що праці геолога І. Т. Шабеки називають правильно Озівсько-Подільський кристалічний масив — невичерпним джерелом граніту й кольорових, рідких металів.

визначити цей зв'язок докладно — треба б вивчити детально соляні куполи Дніпровсько-Донецької Западнини; усе ж таки велику роботу в цьому напрямку пророблено, гл. н. пр. "Праці Конференції з питань розвідки нафти на Україні", Київ, 20-23 квітня 1938, вид. Академії Наук України. Післявоєнні праці Академії Наук України тільки повільно зближаються до дефінітивної розв'язки геологічної побудови Лівобережжя, покищо виявлено наприклад, що й Причорноморська западина (Мелітопільський район і інші) пов'язані також із будовою Дніпровсько-Донецької западини.

Узагалі ж, якщо йдеться про 1945-1954 рр. тоді годі позбутись враження, що питання дослідження нафтоносності України втратило чомусь у післявоєнному періоді на першокласності значення. Це питання виключено зараз мабуть за наказом з гори з програми праці як Інституту Геології Академії Наук УРСР так і Ради по вивченні продуктивних сил України при Академії Наук УРСР. Це ще не значить, що згадані установи зменшили обсяг або темпи своєї роботи, навпаки наприклад Рада вивчення продуктивних сил України, працюючи під головуванням академіка П. С. Погребняка та за співробітництвом відомих учених як Г. М. Давидова, Б. А. Пишкіна, Д. К. Зерова і др. зараз навіть розбудувала помітно свій апарат, але останнім часом вона звернула більше уваги в сторону таких проблем як гідротехніка та меліорація українських земель, Інститут же Геології працює в основному (в 1948-1952 рр.) над проблемою т. зв. Великого Донбасу та питаннями орзвиту буровугільної промисловості України. Проблеми нафтоносності України все таки не знехтувано повністю у кругах Академії Наук України, доказом чого є ряд важливих робіт, які присвячено цій тематиці, зокрема важливі роботи виконано безпосередньо після закінчення війни академіком В. О. Сельським та професором В. Б. Порфірієвим. У програму вивчення нафтоносності України включилася між іншим Філія Академії Наук у Львові, Інститутові Геології, якому доручено продовжувати дослідження Бориславського басейну та суміжної прикарпатської смути. Вивчення нафтоносності України входить частинно також у програму праці Комісії вивчення четвертинного періоду при Академії Наук СРСР.

Щоби прискорити дослідження нафтоносності українських земель, спрямовано методологію відносних досліджень на нові, модерні шляхи. Як відомо, геологічні дослідження вимагають часто глибоких свердловин, які є пов'язані з великими коштами. Щоби зекономити ці кошти, виявилось

доцільним послуговуватись геофізичними розвідковими методами. Проте треба підкреслити, що головним мотивом застосування такого методу, була фактична пов'язаність прикладної геофізики із геологією. У теоретичній і практичній розробці цих нових методів дуже заслужився академік О. Я. Орлов, а також молодші вчені як Мигаль, Гандзюк і ін. Перешкодою у спонтанному розгорненні нових досліджень був, між іншим, брак належно обладнаних науково-дослідних лабораторій на Україні, про що нарікали академіки Сельський та Орлов ще на нараді геофізиків у Києві, яка відбулась 25-27 травня 1939 р. Відчувався теж брак свіжих, молодих кадрів геофізиків, яких, дякуючи утискові Москви, не мали змоги випустити університетські заклади України.

Дослідження нафти Роменського родовища показали, що з технологічного боку маємо там до діла з двома родами нафти: легкою і важкою. Нижче подаємо таблицю, яка подає характеристику обох родів.

Питома вага при 20° С.	Застигання ° С.	В'язкість за Енглером при			Спалах за Бренкемом ° С	Сірка за Ешке	Парафін без деструкції %	Смоли "акцидні" %	Силікательові %	Кислотність мг. кон % SO ₂	Нафтелові кислоти за вагою	Число омилення	Число ефірності					
		0°	10°	20°														
легка 08369	нижче 20°	1,58	1,39	1,25	нижче 0°	0,44	0,6	8,5	3,36	0,04	0,003	006	189	185				
важка 09394	- 8°	при 60° С. 29,36	при 70° С. 10,96		+ 48°	0,6	Займання + 72° С.	54	36	74	0	28	0	02	— 1	1	0	82

Особливо цінною являється легка нафта, яка дає ряд високоякісних фракцій. Аналіза цих фракцій дає наступну картину:

Температурні границі відбору від нафти	Фракція відповідає промисловій номенклатурі	% виходу рахуючи на нафту	Вміст вуглеводнів						Кінцеві кипіння (википання 98%)	Проба докаторська на мідній плитці	Колір за штамммером
			метанових	нафтенових	ароматичних	Питома вага	Кислотність	Витриманість			
20° — 150°	авіобензину	24,0	53,6	33,7	12,7	0,746	151°	—	—		
20° — 175°	бензину 1-го сорту	30,0	53,9	31,8	14,3	0,749	177°	1,8	—		
20° — 200°	бензину 2-го сорту	35,0	51,3	30,2	18,5	0,753	198°	1,8	—		
100° — 230°	лігроїну	34,0	44,3	31,7	24,0	0,795	232°	2,2	—		
200° — 300°	нафту 1-го сорту	18,0	36,4	36,4	27,2	0,827	298°	2,9	—		
200° — 315°	нафту 2-го сорту	26,0	32,9	37,8	29,3	0,829	316°	3,1	—		

Як бачимо — рафінування легкої нафти дає фракції особливо корисні для двигунів внутрішнього горіння, зокрема авто- та авіодвигунів. Якщо йде про важкі фракції легкої нафти, себто товщі, то в основному вони відрізняються досить високою питомою вагою, доброю в'язкістю, липкістю і мастильною здібністю. Найбільше важкі товщі застигають при температурі -10 до -12 градусів. Найширше застосування вони можуть найти як звичайні машинні товщі, бо значний вміст ароматичних вуглеводнів може зумовити деяку нестабільність цих товщів у несприятливих умовах роботи двигуна. Смолисті залишки Роменської нафти можна переробити (продуванням повітря при температурі 280 до 300 градусів) на асфальтові бітуми високої якості. Зогляду на транспорт роменська нафта характеризується однією дуже корисною ціхою, а саме низькою температурою застигання, що вможливило перекачування її трубопроводами навіть зимою (після необхідного відбензинування). Дальшими позитивами цієї нафти є її безсмольність, безпарафіність і слабосульфідність. — Зате не відзначається цими ціхами важка роменська нафта, яка якраз і має високий вміст смоли й застигає при низькій температурі, що помітно утруднює її транспорт. Вона має також дуже мало бензинових фракцій. Зате можна переробляти її товщеві фракції на індустріальні товщі. Самим об'ємистим складником у роменській важкій нафті є очевидно смолисті залишки, які мають дуже добрі сировинні властивості й даються легко переробляти на асфальтові бітуми та різні півпродукти для лякової промисловости.

Щоправда зараз немає прецизних даних про те, якогo іменно рівня досягла промислова експлуатація Роменського родовища в періоді 4-тої та 5-тої п'ятирічок, але ж зате маємо відомості про намічення конкретних доріг переробки нафтових продуктів згаданого родовища. Зокрема серйозні труднощі прийшлося поборювати при переробці важкої нафти. Її очистка для одержання бензини, а зокрема нафти вимагає багато реагентів, проте й після цього продукт є нестабільним і з бігом часу, при передержуванні в баках порівнююче швидко осмолюється. Загально вживана, сірчано-кисла метода очистки товщевих фракцій важкої нафти показалася також нерентабельною з причини великих витрат на реагенти та нестабільности випродукованого товщу. Тому найбільше раціональним методом рафінування як нафтових так і товщевих дестилатів виявився метод гідрування важкої нафти. Корисність уживання методу гідрування підтвердила також сама хемічна структура Роменської нафти, відомо бо, що ця нафта є в значній мірі

ароматизована. У процесі гідрування можливо повністю використати перевагу циклічності молекул сировини, і, крім цього, можливо підвищити антидетонаційні властивості палив і товщів за допомогою насичення неграничних зв'язків і введення метильних груп і розгалужені, (бічні ряди структури).

**
*

У зв'язку із посиленими темпами розробок нафтових родовищ України, як у Полтавщині, так і насамперед у Дрогобицькій області (Західня Україна) перед українськими технологами й економістами постало ряд нових проблем правильної, економічної і модерної переробки нафти. Треба тут пригадати, що в останніх роках техніка переробки нафти змінилась і розвинулась особливо помітно, зокрема тому, що нафтова промисловість увійшла зараз як ланка в ланцюг хемічної промисловости. Цей розвиток був такий швидкий, що траплялось, як свого роду парадокс, що навіть нові нафтопереробні заводи, яких будівництво триває інколи декілька років, виявлялись до деякої міри перестарілими уже декілька місяців після закінчення будівництва. Щоби уникнути таких випадків рішено піти в нових проєктах передбачливо вперед і звузити ті технологічні процеси переробки, які базуються на використанні нафтових компонентів у їхній природній формі, а зате розширити ділянку переробки деструктивними й синтетичними методами. Потреба таких заходів виникла ще й тому, що сучасна техніка вже не задовольняється природніми нафтовими компонентами, але вимагає т. зв. компаундів. Так наприклад теперішні бензини, які вживаються в авіації, це виключно крекінгові та синтетичні бензини, в яких бензина прямої гонки входить як тільки один із складників. Те саме маємо з мастильними товщами, зокрема з їх вищими сортами, в яких синтетичні продукти й домішки відіграють дедалі більшу роллю. Тому в нових чи модернізованих нафтопереробних заводах на Україні застосовується принцип використання як найбільшого проценту сировини для парафазного крекінгу, гідрування й синтези. Навіть у ділянці виробництва асфальтових бітумів, які, одержувані з важких фракцій нафти, вирізняються особливо високою якістю — синтеза кавчукоподібних полімерів замінює процес прямої переробки.

Зараз на Україні проявляються виразно намагання пов'язати із собою тісно процеси виробництва мінеральної і органічної хемії, себто нафтопереробка працює вузько з органічною синтезою, виробництвом хлору, нітратної і сульфатної кислоти, коксовим виробництвом. Таким чином

постає комплекс виробництва, який, спираючись на живлені достатніми кількостями електроенергії — може дати українському народньому господарству ряд продуктів, які є йому дуже потрібні, а які до тепер були дефіцитними. Особливо важливе тут те, що при комплексній переробці нафти є можливості використати залишки доменних газів, а далі природний газ і різні нетоварні продукти технології вугілля, які все ще, навіть у післявоєнних п'ятирічках використовувались на Україні погано.

Напрявні нафтопереробної промисловости України є зараз такі:

1). Спорудити на самих нафтових промислах устаткування для відбензинування як природніх газів так і легкої нафти, а далі також устаткування для деемульсації у випадках коли нафта добуватиметься емульсованою.

2). Побудувати при промислах установки, які допомагатимуть у транспортуванні сировини.

3). Нафтоперегонні інсталяції будувати не конче біля нафтових промислів, але також на певних відстанях від них — більших або менших, залежно від розташування індустриальних округ, які і являються головними споживачами нафтопереробної промисловости, або які творять разом із нею комплекс хемічного виробництва.

4). На нафтоперегонних інсталяціях повинна здійснюватися старання ректифікація нафтової ропи в таких процесах: а). крекінг у паровій фазі для нетоварних фракцій, б). деструктивна гідрогенізація для важких залишків, в). реформінг для бензинів прямої гонки, г). рафінування за допомогою гідрування та селективного розчинення, д). полімеризація і конденсація для одержання бензинів із газів і, можливо, мастильних товщів із рідких олефінів.

5). Присвятити особливу вагу розвитку промислової органічної синтези в таких галузях: хлоропохідні, спирти, альдегиди, кетони, оксиди олефінів, азотовмісні сполуки, кислоти й етери.

6). Розбудувати ще більше виробництво електроенергії на Україні та на цій базі і базі нафтової промисловости підсилити продукцію нітратної кислоти, амоніяку, хлору, лугів і водню, — отже речовин, яких продукція знаходиться на ще незадовільному рівні, а яких промисловість України потребує у дуже великих кількостях.

В. Михальчук

Короткий Нарис до Студій Червоної Армії

(Продовження)

2. ОРГАНІЗАЦІЯ І РОЗВИТОК ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ.

А) Передреволюційний період

З вибухом I. світової війни військові маси плили на фронт з почуттям, що вони мають сповнити певний обов'язок супроти батюшки-царя і нічого більше. Ясно, що таке почуття не могло бути тим двигуном, якому було призначено зберегти царську імперію. При першій нагоді, коли авторитет царя захитався б — це саме почуття мало прийтись як невиразне мряковиння, а на його місце мало прийти нове. Що й сталось. При перших невдачах на фронті виявилась цілковита нежиттєздатність режиму. Бій генерала Гінденбурга під Танненбергом позбавлює царський режим його чи ненайкращих бойових одиниць. І хоч генерал Брусілов робить блискучу атаку на південному відтинку — очевидно стає, що вона залишиться без глибших наслідків для царської армії. Армія не має важкої індустрії, яка постачала б необхідний матеріал, країна відрізана від своїх союзників присутністю турків на Дарданелях і німців у Балтійському Морі, тому на зовнішнє постачання майже не може розраховувати. Виявляється при першому бойовому ударі з ворогом певна безпорадність, повна невідготованість і відсталість як в технічно-мілітарному відношенні так і в загально-людському.

Не тільки військові події прискішують марш царської імперії в напрямку її кінця. Є цілий ряд інших справ, правда, пов'язаних з першими, на самому царському дворі, які не впливають зміцнююче на цілість режиму. Цар Микола II. не може вдержати встановлену його попередниками чоболитну св'ятість довкола царського трону. До цього долучується конфлікт із князем Миколою, акція Распутіна, труднощі соціального характеру. В початку 1917-го року стає видно, що великан на глиняних ногах — царська імперія входить в передсмертну агонію, щоб вмерти в березні, коли представники Думи змушують царя Миколу II. зректися трону. Створений Тимчасовий Уряд, коливається зпочатку поміж поміркованими партіями опісля переходить під керівництво соціал-революціонера — Керенського.

В міжчасі, в квітні 1917. року прийжджають із свого пе-

ребування у Швейцарії до Росії Ленін, Камєнєв, Троцький, Радєк, Літвінов і ряд інших. Зовнішні обставини, а головню внутрішня ситуація Росії заставляє їх перейти від слів до діл. І коли генерал Корнілов, тодішній начальник армії настоює на тому, щоб бунтарів арештувати і революцію лівих придушити, то Керенський є інших думок і Корнілова арештовує, втрачаючи цим актом остаточно всіх своїх прихильників, які його до того часу піддержували. В жовтні виступи большевицької революції перестають появлятися, щоб дати місце появи самій революції, в часі якої Керенському вдається вискочити з окруженого Зимового Замку завдяки жіночій одежі. Починає відкриватись сторінка історії нової імперії, нового режиму, нової армії.

Б) Організаційні початки

Дезагрегацію царської армії треба шукати з хвилиною абдикації Миколи II і початку творення солдатських комітетів. Вона збільшується, коли Керенський видає відомі свої накази, якими остаточно відкидає основи вояцької дисципліни. Опісля приходить оспівана "свобода" із кличами "граб награвлене". Сірі шинелі залишають фронт і йдуть до дому, щоб "прінять участь в грандіозном деле." Рівночасно в Петербурзі — пізніший Ленінград — і в Москві творяться відділи зложені не так може з сильних у військових знаннях, але зате з фанатичною вірою до нового режиму і з наставленням за всяку ціну переводити в життя висунені партією кличі. На взірець цих відділів, що назвали себе пролетарською гвардією, творяться бойові відділи і в інших околицях. До них партія делегує відразу своїх представників — політичних комісарів, які пізніше будуть мати свій статут і головну ролю в пізнішій Червоній Армії.

Не можна сказати, що у військових масах було особливе захоплення пропагованим новим режимом. Вони хотіли покінчити за всяку ціну з минувшим режимом і саме тут можна докладно простудіювати плиткість московських мас. Комуністичним демагогам вдається легко скерувати всю ненависть мас до царського режиму проти військових старшин, різних установ зв'язаних з військом, а навіть, хоч як це смішно виглядає, проти університетських професорів. І тут не можна не відзначити повну підготованість керівників комуністичної партії до переведення революції, а головню те, що вони не поминули ні одної проблеми, яка мала б хоч якенебудь відношення до революційної боротьби з царським режимом. Беручи під увагу це, що силовою опорою царської імперії була поліційна система і військо і що це останнє вдержувалось завдяки здисциплінованим стар-

шинським кадрам — більшовики в першій мірі стараються перетягнути на свою сторону, а коли це не вдається, то безоглядно фізично знищити старшинський склад царської армії. В наслідок цього приходять величезні погроми старшин, це в свою чергу викликає певну реакцію у старшин. Вони не можуть залишатись невідчужливими в безконечність, а мусять виразно здефініювати своє становище: рама з рама з більшовизмом чи проти нього. Такі відомі вищі старшини як Корнілов, Колчак, Юденіч, Алексєєв і ін. вступають в боротьбу з більшовизмом хоча деякі з них зовсім не є монархістами, інші як Брусілов, Шапочніков (пізніший “мізг” Червоної Армії), Уберовіч приступають до большевицького руху. Ще інші, неросійські старшини відходять до своїх країн, щоб взяти участь в творенню власних збройних сил напр. Манергайм, визначний старшина з особистої гвардії Миколи II.

До командування приходять нові старшини, які ще вчора нічого не мали спільного з дієвою армією або, і то найчастіше, такі, що стали старшинами лише завдяки режимові, пройшовши кількамісячний вишкіл. Ці останні брали особливо до серця свій новий “фах” і з часом виявлялись добрими старшинами і всеціло відданими партії людьми. До них належить більшість теперішніх маршалів Соціалістичного Союзу.

Стан окремих військових формацій, розкиданих по цілій території на стані майже партизанських відділів не міг тривати в безконечність. Ленін це відчуває і 28 січня 1918 р. підписує декрет про створення Червоної Армії, він публікується датою 23 лютого, яка й стає офіційною датою заснування Червоної Армії. Всетаки оскільки легко, чи відносно легко є робити зрив остільки важко є розпочати будівництво і це видно й в большевиків. Відчувається в початках цілий ряд тез що торкається структури і побудови їх армії, вони роблять різні спроби, щоб створити щось оригінальне, щось інше від того що існує в капіталістичному світі. В першій мірі їх армія стає армією кляси, а не всенародною. В початках військові формації самі вибирають своїх командирів, однаке вибрані командири є далекі від того, щоб вдержувати лад, військову дисципліну і бойовий дух війська. Сирі шинелі хочуть чим скорше повернутися до своїх домів і тому вибирають таких командирів, за яких певні, що вони виконуватимуть волю тих, що їх вибирали. Це має той позитив, що кінець царської армії чи її залишків приходить скоршими кроками. Приходить опісля думка побудови Червоної Армії на основі добровольчої системи, яка не має протє успіху, тому що після чотирьох років війни є мало добровольців виконувати дальше військову службу. На цьому кін-

часться, якщо поминути те, що Червона Армія є армією двох соціяльних клас, увесь новум, що комуністична партія хотіла впровадити в побудову Червоної Армії і Револуційна Військова Рада впроваджує, — це обов'язок відбування військової служби і дисципліну в самій армії. В цьому періоді треба шукати часів народження Червоної Армії, яка пізніше мала шукати свій шлях в синтезі деяких нових доктрин і старої традиції.

Армія стає нічим іншим як знарядям в руках комуністичної партії в її маршу до наміченої мети. І тому нічого дивного, що партія створює такий організаційний апарат, яким буде легко контролювати армію і її кадри. В тому самому часі, коли підписується декрет про створення Ч. А. створюється в Москві (при Екзекутивному Комітеті) Відділ організації і пропаганди, завданням якого є заповнити чи радше слідкувати за вірністю армії новому режимові. Партія старається проникнути скрізь, держати в своїх руках всі рычаги командних постів, в кожній хвилині мати перед очима цілий марш складної машини, формувати опінію вояка в бажаному собі напрямку.

На верхку гієрархічної драбини того часу стоїть Все-союзна Рада, практична дія якої є ніяка або дуже мала. Нижче стоїть Центральний Екзекутивний Комітет, що приблизно відповідав би урядові кожної держави, який одначе не виконував постанов Ради, а діставав готові еляборати в кожній справі від Політичного Б'юро партії або від її спеціяльних комісій. В дальшому постанови переводились в життя Народніми Комісарями, що в свою чергу ще раз були контролювані кожнокчасно представниками партії. Першим Народнім Комісаром в справах військових був Троцький, а йому до помочі стояв ще круг "спеції", що разом з своїм комісаром творили Револуційну Війскову Раду (Реввосн-совет). Про ролю, яку Ч. А. мала відіграти принайменше в своїх початках свідчить факт, що до Рев. Військ. Ради входив в цьому часі лише одинокий військовик — тодішній начальник Ч. А. (Главком), Каменєв б. поручник. При Рев. Військ. Раді існував відділ для політичних справ армії і саме цей відділ визначав політичних керівників (політрук), контролював і координував їх дію. На шаблі кожної армії були револуційні військові ради в зменшеному виді, до складу яких входили: начальник армії, шеф армійного штабу, політичний керівник і представник Рев. Військової Ради. Вже з цієї коротко схеми видно, що Політб'юро не легковажило ні трохи військових справ, а звернуло на них свою особливу увагу. 8-го квітня 1918 року військово-адміністративний поділ території є готовий і обсаджений новими військовими командантами.

В) Творці Червоної Армії

Структурний комплекс в командуванні Червоною Армією поважно гальмував дію її начальників чи навіть теоретиків, з яких кожен бажав розбудови Ч. А., але до якої входило в тягу розпрацьовування плянів щось із його особистости, щось із його власних концепцій, що не завжди було одобрене Політб'юром. Зі всіх творців чи теоретиків Червоної Армії в її початкових стадіях розвитку ми згадаємо тільки деяких, які на нашу думку в головній мірі причинились до її нинішньої сили, трудно проте сказати хто мав децидуючий вплив на її організацію.

Троцький, перший Народний Комісар у військових справах — це блискучий журналіст вже перед І. світовою війною. Він же — і один із двигунів т. зв. перманентної революції. Завдяки своєму спритові а навіть дипломатичним здібностям він зумів притягнути військових старшин царської імперії до співпраці в організації Червоної Армії і, що головніше, витворив в них перевагу їх професійної свідомості над їх політичними переконаннями. Деякі політичні розходження між ним і Сталіном, а головно жадова Сталіна неподільно скупчити в своїх руках всю владу усувають Троцького з його постів, а відтак і взагалі з політичної московської арени.

Фрунзе, що прийшов після Троцького був без порівняння менш блискучий у вимовності від свого попередника, але зате був глибший в своїх концепціях і підході до справ і їх розв'язуванню. У його працях видно намагання синтезувати військові традиції із новими воєнними теоріями: він підтримує методичну співпрацю із старими військовими школами, рівночасно заохочуючи до докладних студій і аналізи партизанської боротьби. За його урядування і в співпраці з Будьонним набирають значення кіннотні сполучення і він, беручи під увагу нові методи, розпрацьовує тактику їх боротьби.

Тухачевський, бувший поручник гвардії виявився в ділянці суто військовій ще певно глибшим від свого попередника. В часі коли він стоїть на своєму високому військовому пості, військ. техніка йде величезними кроками вперед. Маневри великих потуг зраджують величезне значення, що відіграють в близькому будучому моторизовані з'єднання, панцирні частини і авіація. Тухачевський є прихильником моторизації армії на американський взірець. Беручи до уваги неймовірні можливості, які відкривала для держави індустріялізація і перед якими ставив цю ж державу військовий прогрес, в 1936 р. польовий устав армії з 1928. перебудовується (творцем нового є правдоподібно сам Тухачев-

ський). Найголовніше що він творить, і це була свого роду “революція” в армії — це поворот до традиції що торкається військових старшин: він відтворює так би мовити старшинський корпус із всіма його привілеями і правами. До його часу не було ґрадації ні вартостей ні здібностей. Після большевицької теорії кожний командир мав вміти командувати кожною військовою одиницею без огляду на те, на якому щаблі вона зноходилась: сотня, полк чи дивізія. І тому напр. командир сотні міг бути в кожній хвилині призначений командиром полку чи дивізії, а у випадку якихось розходжень із своїми політичними зверхниками міг бути знов же спокійно пересунений до своєї сотні. Цей абсурд, як і ряд інших йому подібних, що могли відємно впливати на бойову вартість армії Тухачевський усуває. І хоч Тухачевський пізніше зникає — його діло не ділить долі свого творця, що вказує на те, що Сталін вповні здавав собі справу з його необхідності. І коли після Тухачевського приходять пізніше Ворошилов і Тимошенко, то не тільки що не відкидають розпочатого ним діла, але розпрацьовують його в тому самому напрямку.

Тут треба згадати також Блюхера, який хоч і не мав такого впливу на творення й організацію Червоної Армії як вище згадані, проте саме йому вона завдячує опрацьовання важливих методів боротьби на Далекому Сході, де він стояв довший час на чолі трьох автономних совітських армій.

Треба було б згадати рівнож самого Сталіна, який хоч і не мав якогось безпосереднього відношення до армії, але тому що стояв на чолі режиму все виконувалось в такий спосіб, щоб не викликати ніякого підозріння з боку “батька” народів — отже носило образ його концепцій.

Але найважливішу роль відіграв в організації Червоної Армії а зокрема в її нинішніх формах і потузі Шалочніков. Відомий військовий теоретик передреволюційних часів, з вибухом революції він з нею погоджується і стає до її услуг. Шалочніков не є створений до безпосереднього командування армією, він розпрацьовує військову тематику. Саме йому приписують окремі накази, а навіть розпрацьовання деяких цілих операцій підчас совітсько-німецької війни. Його популярність в зв'язку з його незвичайно великими військовими знаннями зростає настільки, що Сталін іменує його своїм особистим військовим дорадником. І коли в найвищих совітських кругах виявляється певна ворожість до Шалочнікова за його минувшину (а може просто із заздрості — В. М.), то Сталін своїм “батьківським” словом дає кінець всім “непорозумінням”.

Г) Кадри і вишкіл

Якщо вище було згадано, що армія була знаряддям комуністичної партії, то в тому самому напрямку, себто в напрямку вдержання армії в рямцях партійного знаряддя, працювали військові кадри і вишкіл. В початках революції і організації Червоної Армії большевики не мали вистарчаючої кількості військових старшин і тому були змушені або їх скоро “фабрикувати” або притягати до співпраці старшин царського режиму. Очевидно, що найлегшим було друге, одначе тут треба було числитись із скрайньо ворожим наставленням широких вояцьких мас до царських старшин. Ці останні були для мас уосібленням старого режиму тому большевики їх притягають до співпраці, але ізольують від безпосереднього командування так довго поки не вдається “переробити” їх політичні наставлення супроти нового режиму. При їх помочі і під наглядом політичних керівників большевики урухомлюють цілий ряд військових шкіл і курсів, на яких швидко виготовляють вірні собі військові кадри, що хоч і не мали надзвичайних якостей командира зате були всеціло віддані комуністичній партії. В міжчасі виявилось можливим в деякій мірі допущення до командних постів бувших старшин. І тут не випадковим є явище творення т. зв. солдатських комітетів при військових відділах. Вони, щоб задовольнити вояцькі маси, так би мовити контролювали під наглядом представників партії — політичних керівників — дію командирів. І тут приходить спостерегти величезну роллю політруків. Вони часто мусіли переконувати не тільки в доцільності того чи іншого потягнення командира, а й в доцільності того чи іншого декрету й наказу партії. З часом приходить майже до індиферентности перед тим ворогуючих супроти старих старшин і до такого чи іншого зацікавлення новою ситуацією цих останніх. Якщо в початках організації Червоної Армії виглядало дещо на її сповидну децентралізацію із творенням автономних частин, то раз воєнні дії закінчені — тепер приходить до її повної централізації. Всі армійські групи адміністративно, економічно і в чисто військовому відношенні безпосередньо підлягають одному осередкові. Старшини є зобов’язані вчацати до нормальних військових шкіл, де викладають старі професори вже без золотих нараменників, але ці самі військові знання.

І хоч з еволюцією часу партія набрала гігантської сили тип політрука не зникає. Мінняються лише його ролі. Оскільки він був до тепер лучником, контрольором і координатором між партією і армією, то тепер він перебирає на себе інші ролі: політичного виховання вояка. На цю нову

його ролі уряд звертає особливу увагу і створює в Москві військову і політичну Академію. Проте границя між політруком і лінійним старшиною не є чітко оприділена і тут часто приходиться між ними до колізії, тим більше що в даній військовій одиниці політичний керівник гієрархічно був на цьому самому поземі або і вищому від командира цієї одиниці.

Приходить час, коли Сталін підкреслює значення звернення всієї уваги на вишкіл кадрів: "без кадрів нема прогресу". Приходить кристалізація зрізничкування відповідальностей і завдань. Тухачевський розв'язує Револуційну Військову Раду, в якій більшість було невійськовиків і засновує Комісаріят Народньої Оборони, що спочатку об'єднує всі армії, а відтак з часом виділює зі себе Комісаріят Морських Сил. Формує Генеральний Штаб. Все є очолене Радою Оборони, до якої входять: Сталін, Комісар Оборони, Начальник Головного Штабу, Комісар Морських Сил, Шеф Авіації і кількох членів партії. Армія набирає на сили. Вже згадувалось раніше, що кількамісячні військові курси уступають, щоб дати місце кількарічним школам. Набирає неабиякого значення Академія Генерального Штабу, що поділяється на два відділи: підготовки старшин Генерального Штабу і стратегії Азії. Академія Артилерії має також численні відділи. Академія Інженерна розподіляється на ряд інших академій: Академія Повітряних Сил, Зв'язку, Військової Хемії і Моторизованих Частин.

Вже під кінець 20-их років звертається велику увагу на військовий вишкіл в середніх і високих школах: крім військової підготовки в самій школі, де кожний студент чи середньошкільник її проходив в рядах загальношкільної програми, студенти були зобов'язані перебути певний період часу в спеціальних військових відділах, після якого видержавши успішно іспити, одержували ступінь поручника. Це в значній мірі збільшувало старшинські кадри і улегшувало військовий вишкіл. В 1935 році впроваджується ранги нижчих старшин, в травні 1940 року відновляється ранги генерала, маршала і адмірала (в наземних частинах це генерал-поручник, генерал-майор, генерал-полковник і адмірал фльоти). Кілька місяців пізніше, бо в серпні політрук бачить себе підпорядкованого командирові даної частини, а в листопаді оформлюється статут підстаршин. В такий спосіб Червона Армія зовсім переходить від заповідженого підчас революції новому, а прийнявши підчас війни нарарменники, набирає вигляду армії царського режиму.

Цікаво буде зауважити, що на цілому протязі існування Червоної Армії відчувається свого роду конкуренція між

“цивільним” політб’юром і старшинами армії. Одні і другі намагаються самостійно розв’язувати не лише “свої” справи, але справи цілого державного комплексу, або принайменше в них встрявати. Що відноситься до партії, то вона вважає цей привілей для себе очевидним, але заперечує його існування для старшин, наслідком чого часто між двома військовими спостерігалось зміни на військовому олімпі а рівнож на цілій гієрархічній військовій драбині.

(Далі буде)

ДИСКУСІЯ

Михайло Ждан

До Дискусії з Приводу Статті О. Горбача “з Перспективи 700 Років”

Ювілейні святкування 700-ліття коронації Данила Романовича закінчені. Одночасно з академіями, святочними концертами та відчитами, що мали на меті звеличати цю подію, появилось на сторінках наших часописів кілька статей відомих істориків В. Мацяка, М. Андрусика, о. І. Назарка і ін., що відповідно насвітлювали цю подію. В площині дискусії, як справу доцільності ювілею так і проблему цілої політики Данила поставив О. Горбач своєю статтею “З перспективи 700 років” (Вісті Браства Кол. Вояків Першої У. Д. У. Н. А. ч. 1. 2. січень - лютий 1954). Віссю згаданої статті є завваги відносно татарської політики Данила при чому автор твердить, що ця політика була непередумана і у зв’язку з цим її висліди були негативні. Свої міркування опирає автор на ширшому та загальнішому тлі. Зайнявши до окциденталізму України негативне становище, автор стверджує, що наші князі не пішли по лінії співпраці зі Сходом, яка, на думку автора принесла б Україні далеко більше користи. Автор думає, що від печенігів, половців і татар можна було навчитись стрункої зцентралізованої державно-політичної організації, яка придалася-б напевно нашим князям у боротьбі зі степовиками. Якщо ходить про Данила, то в його часах, твердить автор, були два табори — бльоки держав в Європі: римсько-католицький та ісламсько-татарський, що стояли зі собою в боротьбі. Головна бойова лінія поміж цими двома політичними й релігійними світами проходила й нашими землями. Данило мав до вибору прилучитись до одного або до другого бльоку. Дани-

ло вибрав боротьбу в союзі зі Заходом проти татар і... програв. Інакше поступили московсько-російські князівства — зокрема суздальське, що у висліді такої ж катастрофи з новою ситуацією погодились, прийняли щиро й без застережень татарську зверхність, використали її для внутрішнього закріплення і підкорення сусідніх земель, а потім, скріпнувшись на силах, скинули татарське ярмо. Шлях васальства орді довів згодом до незвичайного скріплення центральної влади московських князів і до небувалого зміцнення державної влади, що в консеквенції вивела російську націю на вершини потуги.

Поскільки стаття п. Горбача крім чисто історичних порушує ще багато інших питань (напр. міркування на тему форм державного ладу), було б важкою справою зайняти до неї як до цілоти відповідне становище. Сама справа окциденталізму в нашій історії це така широка і многогранна тема, що рамці статті є рішуче затісні, щоб можна було її розглянути в усіх її аспектах. Думаємо, що погляд на цю справу повинен бути синтезою думок не тільки знавців нашої політичної історії, але також і то передовсім істориків нашої культури.

Ми хотіли б спинитись тільки на деяких твердженнях п. Горбача, що так чи інакше пов'язані з татарами, точніше кажучи зі Золотою Ордою. Історія Золотої Орди має за собою вже чимало історичної літератури, що її визначають поважні твори таких істориків, як Греков-Якубовський, Hammer-Purgstall J., Spuler B., Pelliot P., Ohsson A., Howorth H., Vernadsky G. і ін., не згадючи вже різних причинкарів і філологів-орієнталістів, що своїми перекладами східних джерел промостили шлях історикам (список джерел і літератури у Spuler-a: "Die Goldene Horde" — займає 612 позицій). Найновіші праці з тієї ділянки подає теж Vernadsky G. в: *The Mongols and Russia*). На жаль серед істориків Золотої Орди не має українських істориків. Справа болюча постільки, поскільки всі історики й причинкарі до історії Золотої Орди розглядають комплекс українсько-татарських справ виключно під аспектом російської історії, деградуючи його часом з розмислом (як напр. Вернадський) до другорядного — епізодичного характеру. Не сміємо тут одначе поминути Грушевського, що в 3-тьому томі своєї історії подає відносно багато матеріалу. Цей матеріал сьогодні являється однак вже некомплетним і вимагає доповнення, подекуди навіть іншого наświetлення. Ясно, що серед тих умов наші публіцисти — не мають змоги опирати своїх висновків на достовірній та об'єктивній в українській проблематиці літературі. У висліді того трапляються очевидно деякі не-

точності. Так напр. мається справа з двома бльоками держав, римсько-католицьким і ісламсько-татарським, що нібито в часі Данила існували на історичній арені. Залишаючи на боці справу бльоку римсько-католицького, щодо котрого можна мати теж поважні застереження з огляду на затяжний папсько-цісарський конфлікт, ми хочемо спититись тут докладніше над проблемою татарсько-ісламсько-го бльоку. Як відомо, татари (властиво монголи в європейській номенклатурі) вийшли на історичну арену як ісповідники шаманізму. Як такі, не виявляли вони в періоді своєї найбільшої могутності (13 ст.) ніякого релігійного фанатизму і були виїмково толерантні супроти всіх інших релігій. Контакт з магометанськими та християнськими народами, що з ними в своїх переможних походах вони зіткнулись, відкрив широко двері для місійної праці як християн (католиків, православних і несторіян), так і магометан та буддистів. Поминаючи всі деталі, ми за коментатором до реляції Рубрука, посла французького короля Людвика IX до татар, подаємо, що на південно-східньому відтинку в Персії монголи вже в половині 13 ст. були союзниками християн проти фанатичних сараценів. У грудні 1248 р. на острів Кипр, що мав бути випадовою базою Людвика IX в його хрестоносному поході на турків, прибуло посольство від монгольського намісника тієї держави, що творилась тоді на терені Персії, з пропозицією союзу.¹⁾ Навіть сам великий хан того часу Гуюк (1246-48) був під дуже сильним впливом християн, а може, як припускає Вернадський, сам став християнином.²⁾ Не диво отже, що на цих фактах опирав свої політичні концепції архихристиянський король Франції Людвик IX, коли плянуючи хрестоносний похід для визволення Святої Землі з-під панування турків, пробував до коаліції втягнути татар. Якщо йде про безпосередню сусідку українських земель — Золоту Орду, то і тут можемо цілком сміло твердити, що коли ханом був Сартак (1256-57), то були всі вигляди на те, що Золота Орда прийме християнство в несторіянській формі. Сам Сартак якщо не був формально християнином то був великим прихильником християнської релігії.³⁾ Після нього засів на ханському престолі Берке, що сам став магометанином і остаточно вирішив справу переходу своїх підданих на іслам, хоч жадних рішучих кроків примусу в цьому напрямі не робив. Але не зважаючи на те, що тодішній іслам у турецькій формі

1) Der Bericht des Franziskaners Wilhelm von Rubruk ueber die Reise in das Innere Asiens an den Jahren 1253 - 1255. Uebersetzung v. Herman Herbst Leipzig 1925.

2) George Vernadsky: The Mongols and Russia. New Haven 1953. p. 65

3) Bertold Spuler: Die Goldene Horde, Leipzig 1943 pg. 212

відзначався дуже великим фанатизмом, татарський іслам був завжди толерантний. Доказом цього є численні ярлики ханів Золотої Орди для православних єпископів і перехід багатьох членів ханського роду на православ'я. Але найбільш помітним доказом татарської релігійної толеранції є заснування православної ієрархії в самому Сараю, столиці Золотої Орди, вже в 1265. р.⁴⁾ і католицької францисканської місіїної кустодії там же в цьому ж самому році.⁵⁾ Узагальнюючи всі наведені відомості, ми ніяк не можемо твердити про наявність ісламсько-татарського бльоку того часу, бльоку, що мав би бути базованим на релігійному підложжі. Одночасно й політичні відносини між поодинокими спершу півсуверенними, а далі суверенними державами, що повстали на зрубі держави Темуджіна з одного боку і турецькими державами близького Сходу з другого, були того роду, що згаданий блок на політичному підложжі не був справою зовсім простою. Щойно від 1263. року можна говорити про політичний союз єгипетських мамелюків зі Золотою Ордою.

Чи міг Данило навчитись від татар "стрункої, зцентралізованої державно-політичної організації", як це мало місце з московськими князями? Українські а передовсім російські історики, займаючи становище до цієї проблеми, діляться на дві групи. Костомарів, Карамзін і Леонтович підкреслюють позитивні наслідки панування Золотої Орди над московськими князівствами, якщо не в цілості то щонайменше в деяких галузях державного будівництва. З другого ж боку історики Соловйов і Греков твердять, що татарські впливи були невеликі і то радше негативного характеру. Грушевський, розглядаючи справу впливів татар на українські відносини, пише так: "Орда стає тепер першорядним чинником у відношеннях князів між собою, але вплив її зовсім не був добродійним. Поява нової сили, яку можна було собі позискати інтригами, перекупством і сервілізмом, деморалізувала княжі характери і треба було пильнувати ласки хана, його впливових дорадників, різних всесильних емірів, а тоді все собі можна було дозволити".⁶⁾ — Згадуваний уже Вернадський, якого ми уважаємо компетентним у цих питаннях, розглядає цілість проблеми в аспектах національної економі уряду й адміністрації, соціальних перемін і духового життя. Стверджуючи як позитивні, так і негативні

4) B. Spuler op. cit. pg. 231

5) B. Spuler op. cit. pg. 233

6) М. Грушевський: Історія України - Руси т. III. ст. 186.

їх впливи, Вернадський не відважується ставити якогось загального висновку.⁷⁾

Думаємо, що перегляд важливіших подій з політичної історії монголів позволит нам поставити справу в іншому аспекті: чи монгольська держава як цілість і Золота Орда зокрема були дійсно струнко зцентралізованою державно-політичною організацією і чи у зв'язку з тим були дійсно взором гідним наслідування? Як відомо, остаточне сформування монгольської держави припадає на 1206. р.,⁸⁾ коли то начальники об'єднаних монгольських племен на своїй з'їзді - курултаю затвердили формально Темуджін великим ханом (джінгісханом). Темуджін виявився геніальним державним мужем, що своїми реформами в ділянці державно-правного і приватного законодавства (яса), військової організації (загальний обов'язок військової служби і десятикова система поділу), військової дисципліни (кара смерти за втечу з поля бою), військової тактики, як також заведенням безоглядної податкової системи зробив некультурні монгольські орди передовсім знаменитим знярядям своєї імперіялістичної політики. Цим належить пояснити підбій північного Китаю (1215) та Хорезму чи Трансокеанії (1223.). Убивання немонгольських жінок, навіть дітей при здобуванні міст, вирізування підбитого населення, руйнування міст, збірна відповідальність населення в часі миру характеризують тодішню монгольську мораль, що в жадному випадку не тільки з окцидентальною, але й з загальнолюдською мораллю не мала нічого спільного.

Смерть Угедея — сина і наслідника Темуджін (1241) кладе край монгольському державному централізмові. Дальші походи монголів вправді побільшили їх стан посідання в східній Європі та Персії, але одночасно шляхом поділу між нащадками Темуджін довели до створення таких організацій як Золота Орда в східній Європі, Блакитна Орда в північно-зах. Сибірі та держава ільханів в Персії. Всі ці держави мали підлягати верховному ханові як своїй суверенові, що свої права опирав на яс. В практиці авторитет джінгісхана залежав виключно від його особистих здібностей та сучасних йому політичних обставин. Тому, що жаден з наслідників Темуджін не дорівнював йому організаційними здібностями, їх влада постійно зменшується. Мало того, між нечальним ханом і ханами периферійних орд дуже часто приходять до гострих конфліктів, а навіть

⁷⁾ G. Vernadsky op. cit. присвячує цій проблемі цілий 5 розділ ст. 333-390.

⁸⁾ Інформації до часів Темуджін подаємо за: B. Spuler: Geschichte der Islamischen Laender, zweiter Abschnitt: Die Mongolenzeit, Leiden - Koeln 1953

до відкритих воєн. Так наприклад підчас короткого панування начального хана Гуюка (1246-1248 рр) ситуація була така напружена, що війна між ним і Бату була тільки питанням часу. Смерть Гуюка і вибір Менке злагодили конфлікт на якийсь час. Він вибухає на ново в 60-тих роках у зв'язку з війнами двох претендентів на великоханський стіл, Кубілая і Арик - Буги, і доводить майже до остаточної ліквідації суверенності великих ханів над периферійними ордами. Якщо йде про Золоту Орду, то видимим знаком цього є факт, що біля 1260. р. з монет Золотої Орди зникають імена джінгісханів. Пізніші зв'язки Золотої Орди з монгольським центром належить розглядати як зв'язки радше куртуазійного ніж як правного підложжя. Так отже в світлі наведеного важко було б погодитись з твердженням п. Горбача, що монгольська держава була зцентралізованою політично-державною організацією, тим більше, що і сама Золота Орда, відокремившись остаточно від центру, в короткому часі стала вказувати багато прикмет організаційної нестійкості й відосередніх тенденцій. Важко нам було б у короткій статті всі ці справи відповідно наświetлити, думаємо однак, що ані виступи Майордома Ногая (80-ті рр. XIII ст.) — основоположника нової орди ногайців (і такі ж виступи Еміра Мамає) незалежна позиція Криму — 70 рр. XIV ст.) та Еміра Едигі (кінець XIV і поч. XV ст.) не підтверджують думки про правопорядок та централізацію Золотої Орди. Тут треба теж зазначити, що хоч в загальному серед монголів почуття прив'язання до династії пануючих ханів було досить сильно розвинене, то все таки на протязі існування Золотої Орди (1240-1505) її історія виказує велике число палатних революцій, що нерідко кінчилися убивством пануючих ханів і взаємною різнею претендентів на престіл (напр. смерть хана Теле-Буги 1291 р., бої за престіл після смерті Гамбека 1357 р., смерть Теміра-Годжі 1361, що його замордував власний син, смерть Тохтамиша 1407 і тд.) Про наявність дуже сильних відосередніх сил свідчить також факт, що коштом територій ослабленої Золотої Орди ще за часів її існування постають нові ханати в Казані, на Криму та в Астрахані. Зайво додавати, що серед тих обставин зокрема ж при нестійкості центральної влади правопорядок, пошанування прав одиниці, безпека громадян були справами дуже проблематичними. Для ілюстрації наведемо тут цитат з реляції Рубрука, посла Людовика IX на ханський двір.⁹⁾ Він, їдучи з табору ханського сина Сартака на двір хана Бату (час: половина XIII ст. — отже часи розквіту Золотої Орди, місце: центр цієї ж орди

⁹⁾ Rubruk op. cit. pg. 45-46

між Доном і Волгою), пише так:В дальшій дорозі від нього (Сартака) до його батька (Бату) ми дуже боялися. Русини, мадяри й аляни, що у великій кількості як невольники жили під монголами, єднались у групи від 20 до 30 людей, втікали ніччю і нападали на людей. Наші провідники (отже призначені ханом конвоєнти) дуже боялися такої стрічі.

Другий приклад: Згідно із звичаєм, практикованим у Золотій Орді, збірщик податків, баскак Ахмед, винайняв від хана право збирати податки в околицях Курська. Щоби мати відповідне оперття на групі відданих прихильників, він заложив дві слободи і їх поселенців звільнив від податків, зате ж населення тієї округи, що з неї він збирав податки, було обтяжене дуже великими тягарями. Місцеві князі Олег і Святослав звернулись до хана Теле - Буги з проханням про інтервенцію. Теле - Буга дозволив їм знищити новозаложені та поселені татарськими людьми слободи. Ахмед звернувся за поміччю до всесильного тоді в Орді еміра Ногая а цей дав йому військову допомогу для покарання князів, виступаючи тим самим проти зарядження своєю зверхника хана Теле - Буги. Бачучи перевагу по стороні Ногая, син вбитого Святослава, Олександр перейшов на сторону еміра. В сутичках, що вив'язалась між Олегом й Олександром, першому помагав Теле - Буга а другому Ногай. Сторона Ногая перемогла — Олег і його два сини впали в боях. Цей епізод, що мав місце в рр. 1284-85 (отже 40 років після основи Золотої Орди) свідчить, як каже Вернацький, про деморалізацію і декадентизм Золотої Орди.¹⁰⁾

Думаємо, що на підставі цих дуже побіжних інформацій все ж таки можна сумніватись, чи Золота Одрда могла бути зразком до наслідування для наших князів, зокрема ж для Данила. І. Мірчук, висловлюючи свій погляд на цю справу, підхопив правильно її суть коли ствердив, що якщо монгольська держава була дійсно взором до наслідування, то тоді незрозуміло, чому ця деспотична держава татар з їхнім стилем розпалась у порівнюючи короткому часі так, що слід з неї не залишився.

Закінчуючи ці всі наші завваги, ми хочемо підкреслити, що нашим завданням було насвітлити деякі дискусійні проблеми часів Данила виключно крізь призму політичної історії монголів. Що таке насвітлення залишає багато місця для розгляду справи в інших аспектах (геополітичне положення, господарство, політична та суспільна структура України, психіка народу, зв'язки з Заходом і т. д.) — про це зайво говорити.

¹⁰⁾ G. Vernadsky op. cit. 183, B. Spuler op. cit 339.

ОГЛЯДИ Й РЕЦЕНЗІЇ

Володимир Мартинець: ІДЕОЛОГІЯ ОРГАНІЗОВАНОГО І Т. ЗВ. ВОЛЕВОГО НАЦІОНАЛІЗМУ, Аналітично - порівняльна студія, Вінніпер 1954, Друком "Нового Шляху", стор. 200.

З нагоди 25 - ліття Організації Українських Націоналістів в ряді видань, що присвячені випануванню того ювілею появилась вгорі названа праця довголітнього діяча українського націоналістичного руху інж. Володимира Мартинця.

Праця, що її віддав автор в руки читача заслуговує на увагу хоч би тому, що заторкає лекучу проблематику ваги й значення ідеологічних позицій для визвольного - революційного руху та висловлює свій погляд на вплив Д. Донцова на український націоналістичний рух.

Автор послідовно старається доказати, що від самих початків організованний український націоналізм розгортав свою дію в гармонійному поєднанні елементів ідеологічно - світоглядного, політично - програмового та організаційно - діяльностевого, та що лише повне та всестороннє поєднання тих елементів творить органічну цілість. У протиставленні до тої органічної одності українського організованого націоналізму автор аналізує основні елементи вчення Д. Донцова (що не мало двох інших елементів) та розгартяш в таборі ОУН - УГВР (що свою "практику" розвивало при повній ігнорачії ваги ідеологічно - світоглядових засад).

Якби хто не ставився до особи Д. Донцова треба признати (що робить й автор), що на певному етапі розвитку нашої політичної думки він відіграв свою ролю. Того йому ніхто не може і не повинен заперечувати. Одначе події останнього десятиліття вказують на фатальне викривлення ролі й впливу Д. Донцова, що знайшло свій вияв у двох скрайностях: "нема українського націоналізму без Д. Донцова" або "український націоналізм може "реабілітуватися", якщо позбудеться фатального впливу Д. Донцова". Як одне так і друге твердження зокрема на сьогодні є невірні і прямо шкідливі. Бо одні екстремісти вихвалюючи безмежно Д. Донцова, забувають про поважний вклад інших в скарбницю української націоналістичної думки *перед і після* публікації "Націоналізму" Д. Донцова, та зраджують між рядками того всебічного вихвалювання свій духовний примітивізм, який зводиться до того, що рятуюч чи розв'язка ряду питань, що стоять перед націоналістичним рухом є можлива, якщо ми завернемо колесо історії до 30-тих років в середовища домінуючого впливу Д. Донцова. Дарма що життя не знає звороту взад. Для других екстремістів виривання вигідних ім фраз і уривків з писань Д. Донцова став улюбленим спортом. Але при чому тут український націоналізм? Як можна цілий рух міряти мірками часто дуже спрепарованими на сучасну моду фразами написаних тим же Д. Донцовим 25 літ тому взад? Для них також поза Д. Донцовим немає українського націоналізму. Тому то й важливим є питання спрещування ваги й впливу Д. Донцова на український націоналістичний рух. Багато про те знаходимо в праці В. Мартинця, який поза рядом застережень до Д. Донцова все ж таки признає йому належні заслуги.

На маргінесі дискусії над згаданим питанням постає думка, що час як опонентам так і оборонцям Д. Донцова перейти до дискусії в повній площині, площині позитивного ставлення проблем а не "негації" чи "негації негації". Бо тут виходить такий парадокс, що найлютіші опоненти Д. Донцова, пристосовують собі його тактику й в тому відношенні стають "донцовістами". Бо так як Д. Донцов відзначився незвичайно блискучою критикою наших негативів минулого, але не зумів поставити сильно розбудованої власної позитивної концепції, так і критики українського націоналізму через донцовізм не переходять його в тому відно-

шенні, ба що більше. Вони не лише самі не вміють поставити позитивної власної концепції, але навіть не є в стані мужньо зайняти становища до того вкладу в теоретичну скарбницю українського націоналізму що його дали Ю. Вассиян, М. Сціборський, О. Ольжич, Д. Андрієвський. І властиво вклад цих людей є тим, що його можемо звати позитивним представленням суті українського націоналізму. Пора викиватися з того методологічного тупцювання на місці, яке не вносить ніяких нових елементів в наш духовий багаж.

Багато повчаючими є матеріяли, що їх зібрав В. Мартинець про середовище ОУНР - УГВР. Зокрема сьогодні, коли на яву вийшли закуліси тих інтриг нам ясно стає, яке значення має для всякого бунту духово порожнеча та брак принципів заложень обов'язуючих для членства тої чи іншої організації. Розкол в ОУНР став дійсністю тоді, коли в її лоні почали діятися такі речі як дискусія про і контра "безклясових суспільств", індиферентність в питанні матеріялістичного й ідеалістичного світоглядів та ряд інших "позицій", що їх одні слали з "краю" а другі для "краю".

І це мусить бути пересторогою для всіх тих що поза "революційною" чи "демократичною" технікою дії, не бачать основних і засадничих річей. Без них неможливо створити чи вдержати на довшу мету працеспісбне середовище і воно скоріше чи пізніше зійде на ідейно-світоглядів, політичні а то й діяльностево - оперативні манівці!!!

З розколу ОУНР, що так болоче компромітує українську дійсність це чи не єдина наука. І якщо ми зуміємо з неї витягнути хосен, то в наслідку того поза стінами різних таборів, що звать себе націоналістичними може пройти процес переоцінки позицій і їх кадри можуть поставити собі питання: а що є суттю того, що мені подають до відома як українську націоналістичну думку? І чи я здібний лише її "приймати до відома" чи я маю змогу самостійно на основі джерельних студій робити власні висновки?

Якщо такий процес переоцінки вартостей пройде в певних середовищах, що звать себе націоналістичними то можемо надіятися на зладнення відносин чи їх направу в тих середовищах; а ті відносини дійсно під сучасну пору є незавидні.

І на шляху тої переоцінки вартостей кожному заінтересованому радимо познайомитися з працею В. Мартинця. З нею можна погоджуватися або ні, але кожний хто її прочитає мусить признати що вона заторкає справи, які справді вимагають застанови й опінії кожного з нас.

М. П.

Romain Yakemtchouk: L'UKRAINE EN DROIT INTERNATIONAL.

Preface de M. Paul DE VISSCHER, Professeur a la Faculte de Droit le l'Universite de Louvain. Centre Ukrainien D'Etudes en Belgique, Louvain 1954. стор 56.

Висвітлення положення України на міжнародньому полі є дуже важною справою. Хочемо відноувати відрадне явище. Декілька років тому появилвся цикл статей відомого експерта української зовнішньої політики Дмитра Андрієвського н. т. нових завдань української визвольної політики. Автор по новому, користуючись актуальними державно - правними моментами, висвітлив питання державного суверенітету та подав цілий ряд практичних висновків, м. і. також і про правне становище УРСР та наше, унапрявлене державницьким критерієм, відношення до тієї советської конструкції. На ту тему на сторінках української преси відбулась досить динамічна виміна думок. Згодом появились і дві інші цікаві праці. Студія д-ра Богдана Галйчука — "Нація поневолена, але державна" і цикл статей В. Голуба — "Україна в Об'єднаних Націях".

Перед нами нове видання на ту тему. Тим разом це обширна, науково обгрунтована студія цілого комплексу питань, зв'язаного з міжнарод-

но - правовим положенням України у французькій мові п. н. L'Ukraine en Droit International.

Її автор Роман Якимчук, ліценціат політичних і дипл. наук Лювєнського університету і зараз асистент при Інституті Міжнародних Справ, належить до тих нечисленних одиниць з української академічної молоді, що всеціло хоче присвятитися науці і має вже сьогодні поважні осяги у своїй фаховій діяльності заінтересувань. Праця Романа Якимчука є не тільки виповненням небезпечної прогалини в дотеперішньому, але передовсім новим і актуальним вкладом в сучасну науку міжн. права. При тому мусимо відзначити ще одну корисну рису тієї студії. В більшості українські автори, пишучи на українські теми для чужомовного світу, нерідко "ізолюють" українське питання від різногранних процесів міжнародного життя і тим самим роблять свої праці малостравними для незвичного з українськими аргументами читача. Роман Якимчук робить навпаки. Міжнародне положення України розглядає у широкому вахлярі цілої проблематики міжнародного права. Що більше — За допомогою прикладу України сугерує потребу перегляду передавнених понять. Бо як заявляє автор, внаслідок існування понаддержавних установ і інституцій (нпр. ОН) змінюється засяг самого поняття міжнародного права і державної суверенності.

В короткій бібліографічній замітці не маємо змоги подати змісту тієї цікавої, актуальної для практичної роботи української зовнішньої політики праці. Роман Якимчук у 8-ох розділах своєї студії подає перегляд положення УРСР в аспекті вимог міжнародного права та аналізує характер і зміст її суверенності. Юридичні норми дозволяють уважати Україну, як посідача т. зв. квазі - суверенності, що у протывагу до ситуації всередині СРСР (Нормативне відношення УРСР - СРСР) виказується в секторі зовнішніх міждержавних зносин (нпр. на форумі ОН) правами прикметними суверенним державам. Актуалізуючи свою працю, нав'язує автор до проекту відомої резолюції конгресмена Сміта — про потребу нав'язати безпосередні дипломатичні взаємини між урядами ЗДА і УРСР. Як впровадження, подає автор у першій частині також короткий історичний перегляд про постанови української держави у роках революції та її відношення до большевицького московського уряду. Найкращою рекомендацією праці Романа Якимчука, що свідчить про її сприйняття компетентними кругами, є кінцеві слова відомого професора міжнародного права Фішера, автора передмови:

"En degageant ces lecons de l'etude precise du cas de l'Ukraine, M. Yakemitchouk a rendu service a la doctrine du droit international et nous formons le voeu que l'accueil qui sera reserve a cet essai puisse encourager son auteur a poursuivre l'etude d'une matiere dont l'evolution conditionne une organisation pacifique et authentiquement libre de la communaute universelle."

Романові Якимчуківі, який зараз працює над більшою студією про питання меншин в СРСР для бруксельської "Revue Nouvelle" бажано багато успіхів у його піонерських починах. Сподіваємось, що "Україна в міжнародному праві" буде перекладена також на англійську мову та спричиниться до кращої інформації заінтересованих.

Б. В.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Редакції, що висилають нам свої видання, прохаємо слати їх на адресу нашої редакції, у Клівленді, а не до адміністрації.

Передплатників і кольпортерів, які задовжені, просимо вирівняти свої залежності.

На пресовий фонд Розбудови Держави зпожили:

Іван Марків Вінніпег	\$10.00	В. Дмитріюк	1.00
Дмитро Січ	8.50	Іларіон Полішук	1.00
Анатолій Криворучко	7.40	Ярослав Калужницький	1.00
Христина Паліїв	5.00	Богдан Калужницький	1.00
В. Різник	2.00	Володимир Михайлів	1.00
Іван Панчак	2.00	Збірка Дмитра Січа:	
Петро Данцлюк	2.00	д-р Маруся Балтарович	3.00
Антін Добрянський	1.00	Іван Ташук	2.00
Антін Коципула	1.00	д-р Зенон Городиський	1.00
Дмитро Яремчук	1.00	Збірка Володимира Прийми:	
Збірка Володимира Процика:		Володимир Сірський	3.00
П. й О. Генгали	5.00	Маріян Пісецький	3.00
Т. Бак - Бойчук	3.00	Володимир Прийма	2.00
А. Шикерик	3.00	Олекса Петришин	2.00
Володимир Процик	2.00	Василь Сірський	2.00
Т. Федусь	2.00	Петро Тігов	2.00
д-р Степан Тимків	2.00	Іван Савіцький	1.00
д-р Володимир Галан	1.00	Микола Никифорчук	1.00
Володимир Балагура	1.00	Михайло Лисий	1.00
Любомир Люба	1.00	Микола Душко	1.00
І. Харамбура	1.00	Василь Панчук	1.00
І. Романюк	1.00	Збірка д-ра М. Суховерського:	
Н. Н. (нечиткий підпис) ..	1.00	Микола Суховерський	2.00
М. Лукавський	1.00	Іван Борух	2.00
Д. Загута	1.00	Д. Майброда	1.00
Н. Н. (нечиткий підпис)	1.00	В. Біляр	1.00
Т. Онуферко	1.00	В. Маркевич	1.00
А. Рутецький	1.00	Д. Гамкало	1.00
С. Мілян	1.00	І. Бакан	1.00
В. Яців	1.00	Д. Шостак	1.00
Ф. Пінязь	1.00	Ф. Гвоздь	1.00
Збірка Дмитра Фурманця:		Д. Клінчук	1.00
Іван Яремчук	3.00	І. Борщевський	1.00
Дмитро Фурманець	1.50	Іван Гайдук	1.00
д-р Б. Цюцюра	1.00	Роман Рошак	1.00
Р. і В. Бакум	1.00	В. Каяняк	1.00
Т. Сушук	1.00		

Всім жертводавцям щира подяка.